

MEGYEI MONOGRAFIÁK.

MAGYARORSZÁG KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA.

KÖZL. BOCSÁTJA A M. T. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSULAT.

CSIKMEGYE KÖZGAZDASÁGI LEIRÁSA.

ÍRTA

T. NAGY IMRE.

161.900

KÜLÖNLÉNYOMAT

A „KÖZGAZDASÁGI SZEMLE” 1902. ÉVI OKTÓBERI-DECEMBERI FÜZETEIBŐL.

BUDAPEST

FELTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1902

MEGYEI MONOGRAFIÁK.
MAGYARORSZÁG KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA.
KÖZREBOCSÁTJA A M. T. AKADEMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSULAT.

CSIKMEGYE
KÖZGAZDASÁGI LEIRÁSA.

ÍRTA
T. NAGY IMRE.

KÜLÖNLENYOMAT
A »KÖZGAZDASÁGI SZEMLE« 1902. ÉVI OKTÓBER–DECZEMPERI FÜZETEIBŐL.

BUDAPEST
PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1902

A Csik elnevezés eredete inkább szájhagyományokon és nyelvetimologiai találgatásokon alapszik. Némely írók az itt található csikféle (acanthopsides) halak nevéből, mások az Olt folyó mellett elterülő síkság (fensík) elnevezéséből származtatják nevét. Vannak, kik Csik nevét, melyet a régi írók Csittianak, Csikiának írnak, Csita- vagy Dtsitából, valamint a Verbőczyben is előforduló Sythuli név után Ázsiából kihozott névnek tartják.

Az Olt völgyét Csiknek, a Maros és Kis-Beszterce folyó és Békáspatak völgyét és vidékét Gyergyónak, a Tatros folyó völgyét Gyimesnek, a Kászonpatak völgyét Kászonnak nevezik. Ezen vidékek, völgyek és fiókszékek tették együttvéve a hajdani Csikszéket és teszik a mai Csik vármegyét. 1848 előtt Csik-Gyergyó és Kászon fűszékek elnevezése is előfordul. Egy főkirálybíró vezetése alatt négy alkirálybíró által kormányoztatott, a felcsiki, alsiki, gyergyói és kászoni részek szerint.

A nemzeti fejedelmek alatt a főkirálybírák mellett gyakran voltak főkapitányok is, annak egyenes bizonyítékaul, hogy a katonai és polgári kormányzat már akkor el volt választva. A királybírák melletti tanácsban voltak rendes és számfeletti asszeszorok s e bíróság vezette a közigazgatási, polgári és büntető ügyeket. A járási hatóság a hullóságokban rendőri és inkább expedicionális közeg volt. 1867-ben 4 királybíróval s az alájok rendelt 3 gyergyói-, 3 felcsiki-, 2 alsiki- és 1 kászoni hullósággal állíttatott be a közigazgatás, a törvénykezés pedig 6 bíróval és 3 egyes bíróval egy királybíró vezetése alatt elkülöníttetett a közigazgatástól, miből aztán némi területváltoztatással a mai rendszer 4 szolgabírói járással, egy törvényszékkel és három járásbíróssággal fejlett ki.

A vármegye lakosságát tevő székelységek rendi megkülönböztetés szerinti osztályozása azonos volt a Székelyföld többi részeivel, mely szerint a legrégibb időkben csak lovas- és gyalogrendek voltak. Mátyás király korában nyomult előtérbe a főnemesi rend s attól kezdve a primor, primipilus és pixidarius osztályok állottak fenn, melyekhez a nemzeti fejedelmek alatt a karabélyosok (eques solopectarii) mint a primipilus-rend egyik sarjazása járultak. E három osztály a vagyoni viszonyok változása szerint időről-időre változott számban, a mennyiben a kongregációk és lusztrális székek számbavétele szerint, egyik osztályból a második lehetett átlépni. A nemesi rang egyenlő volt ugyan, de a kiváltságok élvezete mégis a fokozatok szerint járt s a terhek is azon arányban oszlottak meg.

A vármegyében levő oláh lakosság a nagy terjedelmű havasi legelőkre való betelepődéssel, később azoknak bérbevételére a szom-

széd Oláhországból a megelőző századok folyamán majdnem észrevétlenül került a vármegyébe. Az egyes községekben szétszórva levő oláhokat a főnemesség idők folytán cselédeknek, pásztoroknak hozta be, kikből kezdettől fogva a jobbágy-osztály fejlődött ki. Ezen szolgáló eredet tudata az oka annak maig is, hogy a fentebb említett három osztály valamelyikéből származott szabad, büszke székely maig is bizonyos fölényvel tekint le a vele már sok helyen összeolvadt, de jobbágy eredetű oláh lakosra.

Az erdélyi országgyűléseken hajdan két követtel volt képviselve a vármegye. A követek száma később három volt s ma a népesség arányához képest négy országgyűlési képviselő választókerületre oszlik a vármegye, úgymint csikszeredai, csikszentmártoni, csik-karczfalvi- és gyergyó-szentmiklósi választókerületre.

Csik vármegye Magyarország erdélyi részének legkeletibb határ-vármegyéje. A szomszédos Oláhországgal mintegy 153 kilométer hosszúságban ütközik A székelyföldnek egyik leghomogénebb magyar lakossággal népesült része. 1875-ig Csikszéknek neveztetett. Keleten az erdélyi Kárpátok bércei Oláhországtól, délen Háromszék, nyugaton Udvarhely és Maros-Torda megyéktől a görényi havasok, Hargita-hegység és annak nyulványai választják el. Területe 844.365 kat. hold. E területnek nagyobb felét erdős, bokros hegységek, dombok és völgyek, másik részét a gyergyói, felosiki, alsíki és kászoni sík területek s az azokba nagyobbára a patakok völgyén nyúló keskeny völgyek képezik. A gyergyói síkság a Maros folyó, a felosiki és alsíki az Olt folyó, a kászoni a Kászoni pataka mellett terjed el. Hegységei tulnyomóan erdők, nagyobbára fenyő- és bükkerdőkkel benőve. Tölgyerdeje kevés van a keleti Kárpátok dombos nyulványain, a Kászoni felé eső részeken. A síkságok és völgyek felé benyúló elő hegységek és dombok nagyobbára borókával és mogyoróval vannak benőve. A patakok keskeny völgyein sok éger-, nyárfűz és hársfa van. Ezek azonban ritkán fejlődhetnek fává s inkább mint bokrok vehetők számba. A keleti határláncolat erdőségeinek egyik hajdani specialitása: a tiszafenyő ma már csak elvétett példányokban lelhető fel.

A kultúra haladtával minél tovább fogy az erdős terület és nagyobbodik a szántóvá és kaszálóvá meghódított művelés alá fogott terület. A föld ilyenén való elhódítása most lassúbb folyamatu, mióta az erdőségek állami kezelés alatt állanak. Azelőtt az erdőségeket irtani, azokat leégetni, s helyüket kasza vagy eke alá venni, közgazdasági erény volt. Sok a panasz az erdős területek kiterjesztése, ültetések által való szaporítása s ily formán azon területnek a legeltetés alól való tilalmazása ellen; azonban a földművelési kormány intézkedéséből a területeknek kicserélése s minél szabadabb legeltetés biztosítása iránt tett lépések a panaszokat is lassan megszüntetik.

A legmagasabb hegy a Nagy-Hagymás (1793 m.), a Tarhavas (1662 m.) és a Lóhavas (1611 m.). A síkságok tengerfeletti magassága 780—640 méter közt ingadozik. A gyergyói síkság a legmagasabban, az alsíki síkság a legmélyebben fekszik. Hegyei nagyrészt kristályos kőzetekből, gránitból, különféle palákból, gnajszból, mészkőből és trachitból állanak. Kő- és barnaszén több helyen fordul elő, nagyobb telepet ez idő szerint csak a borszéki fürdőüzlet vett használatba. Petroleumforrások nyomai a Gyimes felé eső hegységekben mutatkoznak, hol már több ízben 100 és több méter mély furások esz-

közültettek tőkepénzes angol és német társaságok petroleumnyerés végett, de sikertelenül. A furások mindenütt sok reménnyel biztatták a vállalkozókat, mert néhány méteren belül a petroleumszag és a kihordott anyagok petroleumos égése jelentkezett. Magát a valódi forrást ezideig nem sikerült elérni, mi miatt a furások ez idő szerint abbahagyattak. A fennebb megnevezett kőzeteken kívül az ásványország mind a négy osztálya bőven képviselve van a hegységekben. Porcellánföld, mész, márvány, kvarczok, fémek, sók és éghető ásványok bőven fordulnak elő.

A vármegye határait a természet úgy fogta körül hegységekkel, hogy annak belső síkságaira csak azon utakon lehet jutni, melyeket a természet maga jelölt ki. Udvarhely-, Háromszék- és Maros-Torda felé kiváló jó karban tartott közutak vezetnek, de nagyobbára emberkéz által leszállított hágókon át. A sepsi-szentgyörgy-gyimesi államvasut Háromszék felől az Olt völgyét követi ugyan, de az is csak állandó emelkedéssel jut Tusnád fürdőig. Természet által alkotott szorosai keletfelől a tölgyesi, békási, gyimesi és uzi szorosok, melyek Oláhországba vezetnek. Észak felé a Maros, dél felé az Olt és Kászonpatak völgye képeznek természetes nyílást. Nyugat felé a Kereszthegy-hágó (1154 m.), Bucsín-hágó (1141. m.) Tolvajos-hágó (975 m.) és Mitács-hágó már kevésbbé természetes átjárói a vármegyének a szomszéd vármegyék felé.

A gyergyói síkságot a Maros folyó szeli hosszában, mely a Feketerezh (1543 m.) déli tövében ered s jobbról a Békény és Orotva, balfelől pedig a Somlyó, Kis- és Nagy-Borzon patakok vizeit felvévén, Salámás községen alul Maros-Tordamegyébe lép át. Gyergyóban már tutajozható s úgy rajta, mint mellékpatakein sok fát usztatnak a felettük terjedő hegységek erdeiből.

A felcsiki és alsziki síkságokat az Olt folyó öntözi, melynek partjain a legelső minőségű kaszálórétek terülnek el. Ezen rétség adja az állattenyésztéshez nélkülözhetetlen takarmány legnagyobb részét, miért az oly években, a mikor az Olt kiönt és megsemmisíti a partjain elterülő dús kaszálók természetét, a vármegyében takarmányszűkség szokott előállani. Sajnos, hogy ezen kiöntések majdnem minden évben előfordulnak, mert a számtalan kanyarulattal lassan folyó Olt vize a medrébe befutó hegyi patakok vizétől hirtelen árad meg. Ez különösen az utóbbi évtizedekben vált majdnem elviselhetetlenné a miatt, mert az addig rengeteg erdőségek fatömegét a kultúra megtámadta, az erdőségek magas hegyoldalairól a fa kihasználtatott s nagy területek majdnem kopaszon maradtak, honnan beálló esőzések alkalmával a hegyi patakok vize feltartóztatathatatlantul rohan az Olt felé és annak vizét árasztja. Két napi nehéz esőzés bőven elég most arra, hogy az Olt egész ártere víz alá merüljön. A 80-as években alakult egy vízi társulat a Csikszereda határától Csik-Tusnádig terjedő ártéren érdekelt gazdaközönségből. Vezetetett is ezen társulat egy kultur csatornát Csikszentkirálytól Tusnádig, melylyel csakugyan sokat használt az eddig posványos és mocsaras területek lecsapolása által, azonban az árvizek kártételét távolról sem előzhette meg. Sajnos, hogy ezen vízi társulat sem haladhat tovább működésében azon nagy szegénység miatt, mely az érdekelt birtokosságot sújtja. A létesített kulturcsatorna nemcsak felemésztette a költségvetésileg előre elszámított hozzájárulást és kirovás összegét, hanem azonfelül vagy 32.000

korona adósságba is keveredett a társaság, melynek kamatát sem képes hordozni. Ily körülmények közt a tovább mozdulásnak lehetősége majdnem ki van zárva s a társaság életfonala hajszálra vékonyodott.

Az Olt nem messze a Maros eredetétől a Feketeroz hegység északkeleti nyulványaiból ered s folyásiránya állandóan dél felé tart. Tusnád fürdőn alul hagyja el a vármegye határát. Jobb- és baloldaltól mintegy 171 hegyi patakot veszen fel Csikmegyében, melyek jobbról a Ilargita hegység oldalain, balról pedig a keleti határhegység és annak nyulványain erednek.

A Nagy- és Kis-Küküllő folyóknak kevés szerep jut Csikvármegye határain belül, mert itt még csak patak számba mennek. De mert ezek is s velök együtt Erdély mind a négy főfolyója, Csikvármegye határain keletkezik, azért nem hagyhatom említés nélkül.

A vármegye tölgyesi járásában fekvő öt község közigazdasági életében fontos missiót töltött és fog betölteni a Kis-Besztercze folyó, mely a járás községeit átfutván, a Tölgyesi szorosnál hagyja el országunkat. Évtizedek hosszú során át sok borszéki borviz, deszka, lécz, fa, tutaj szállított a folyón a szomszéd Oláhországba s onnan tovább Törökországba. A Kis-Besztercze egyik ága a Magura hegy aljából, a másik ága a Magyarós hegy északi oldalából ered. Ennek mellékvíze a Békáspatak, mely a Nagy-Hagymás hegyből ered s a békási szoroson át siet Oláhországba. A szűk és járhatatlan meredek szoroson át a patak vizének felhasználásával az Urmánczy testvérek függő usztató csatornát létesítettek, melyen több ezer hold eddig megközelíthetetlen rengeteg erdőség fáját szállították át Oláhországba.

A vármegye fővidékétől hegyekkel elzárt és körülkerített kis völgykatlanban fekszik a gyimesi három község, mely a vasut megnyitásával élénkebb összeköttetésbe jutott a vármegye többi részével. Becstületes csángó székely nép lakja, melynek egy része a hosszú elzárkózottság s a szoroson át közeli oláh szomszédság miatt, már-már eloláhosodott.

A gyimesi szoros vidékét a Tatros folyó alkotja, mely a Szellő szorosából ered s több pataknak vizét magába vevén, mint tekintélyes folyó a szoroson át rohanva hagyja el országunkat.

A vármegye területét hosszában és keresztül hasító folyók, számtalan nagyobb és kisebb patakok vizereje, hogy mily roppant tőkét képvisel, azt alig lehetne kiszámítani és megbecsülni. Ez úgyyszólván figyelmen kívül és parlagon hagyott erő, mint közigazdasági tényező. ma legfennebb a havasi primitív fűrészmalomok és a községekben sok helyen majdnem fölös számmal levő egyszerű lisztelő malomok hajtására, gyéren fauszatásra használtatik ki. Erdemes a feljegyzésre, hogy egész Csikvármegyében ezideig egyetlen műmalom sincs, sem vízi-, sem gőzerőre berendezve. Ez annál figyelemre méltóbb, mert évenként sok ezer métermássa montlisztet hoz be a vasut Brassóból s még annál több búzát küldenek ki az alcsiki gazdák szekéren és vasuton a vármegyéből. Maga a lakosság szívesebben veszi a boltból a finom lisztet, mint a búzát a piacon, melynek alig van kelete. Ilyen körülményt alig lehet egyébbel megmagyarázni, mint a komoly és számító vállalkozási kedv hiányával s főként a tőkeszegénységgel.

A mivel a természet egy vidéket szépségben és gyönyörűségben képes megáldani, azt a csodás figyelmét Csikvármegye vidékeire bőven szórta. A mivelődéssel párhuzamban emelkedő turista hajlam idők

folytán több és több idegen figyelmét fogja e vidékre terelni s hiszem, hogy a turistaság nyári időszakában a vármegye zeg-zugos völgyei, vizesései, csodaszép tavai, illatos bérczei, ősi lovagvárainak mohos romjai sok szórakozni, látni és gyönyörködni kívánó idegent fognak ide vonzani, különösen akkor, ha a hajlam rokonszenves ébrentartásáról és fokozásáról itthon mi sem feledkezünk meg s törekedünk arra, hogy a turisták nemcsak jól találják magukat nálunk, hanem könnyen hozzáférhetőkké tegyük nekik azon helyeket, hol szórakozniok és gyönyörködniök lehet. E téren még meglehetősen hátra- azaz sehogy sem vagyunk, mert idáig rá se gondoltunk. A kik rá gondoltak, azok költői fantáziája fölött napirendre tértünk. Pedig nem úgy van az. A szórakozni, tudni, látni vágyó turistákban nem pusztán az idegen forgalom emelkedésének tényezőt, hanem egyúttal a kutató, számító, feltaláló, felfedező és a látottakat, tapasztalatokat értékesíteni akaró és sokszor tudó idegen látogatókat kell számba venni, kik tudásukat és ismereteiket akár közvetlen, akár közvetve, a mi helyi szegéy tudásunk és még szegényebb tőkénk gyarapítására fordíthatják.

Lehet-e szebb, megkapóbb látnivalót képzelni egy nagyvárosi, művelt lelki ember gyönyörűségére a Szent Anna tavánál? A tavat minden oldalról szabályszerűen körvonalozó meredek, bükkössel és fenyvessal benőtt bérczek övezik, mely Csikmegye déli határszélén, Tusnádfürdőtől mintegy 3 órányira, a Nagy-Csomád hegy délnyugati oldalán 951 méter magasságban fekszik. Tusnádfürdő vendégeinek egyik legszebb kiránduló helye. A tó kerülete 3 km. A Szent Anna tavát övező hegyek keleti meredekén, 800 lábnyi magasságban az Anna tó felett, fekszik a Mohos tó, melynek felületét itt-ott virágokkal és élénk színű mohával tarkázott pázsit nőtte be. A vármegye gyergyói részében van a Gyilkos tó, Gyergyó-Szentmiklós és Békás közt, 995 m. magasságban. Keletkezése újabb idejű, 1838-ban egy hegycsuszamlás elzárta a Likas patak völgyét s ennek vizéből állott elő a tó, melynek hossza 2200 m., szélessége 150 m. Galócza és piszt-ráng tenyészik benne. Fekvése nem kevésbbé festői a Szent Anna tó fekvésénél.

Mintha maga a természet pótolni akarná azt a hiányt, mit a vármegyében a föld felszínén az éghajlat és a föld termékenységének fogyatékosága által megvont, épen úgy áldotta meg a föld belsejét mindenféle, még általunk fel nem fedett és ki nem használt kincsekkel. E kincsek közt említhetjük fel a vármegye minden pontján felbuzogó ásványos forrásokat. Alig van községe a vármegyének, hol ilyen ásványos források ne volnának. Majdnem minden községben ásványviz-fürdő van, legtöbbször helyi használatra. A nevezetesebbek, mint a borszáki és tusnádi, már világhírré tettek szert fürdők révén; a kászonjakabfalvi hiányos és inkább patriarchalis kezelése miatt a vármegye és Háromszék megye helyi fogyasztásán túl alig tudott terjedni, a kászon-impéri repáti borvíz elérte a fogyasztás azon mérvét, hogy minden cseppje, mit forrása ad, forgalomban van. A csikszeredai helyi fogyasztásban hajdan nagy forgalomnak örvendő hosszuszói forrás vize gondatlan és gyáva kezelés miatt, a közvetlen mellette folyó patak vizével vegyülvén össze, ma már teljesen használaton kívül áll. Szeredában és Zsögödben nagyobb hivatásra váró bővizű kisebb fürdők vannak berendezve, melyek a szeredai és vidéki intelligens közönségnek nyáron át fürdő és szórakozó helyei. A zsögödi

fürdő úgy fekvésénél, mint bővizű forrásainak gyógyerejénél fogva méltán számíthatna jobb jövőre. A Hargita legmagasabb csúcsától (1798 m.) délkeleti irányban a hegysort övező magas hegyek derekánál összejövő hegyek közt, egy mély katlanban fekszik — melyet a helybeliek Omladványosnak neveznek — a csicsói fürdő, mely inkább az ott levő kénés kigőzölgesű gödörnek köszönheti jelentőségét. Csik- és Udvarhelymegyéből sokan látogatják e valóban gyógyerejű helyet. Mostanság sok épületet emeltek a vendégek kényelmére. Kár, hogy az odajutathatás a kényelmetlen és sok helyen járhatatlan havasi utakon nagyon nehéz. Ilyen kénkigőzölges van Csikszentkirály határában, a »Büdös«-hegy aljában, melynek környékét számtalan borvízforrás majdnem süppedékessé teszi. Itt úgy a kigőzölges, mint a források teljesen vadonban és figyelmen kívül hagyva nyugodnak s várják a jobb jövőt, mely majdan szénsavvá sűríti gőzeiket.

A vármegye éghajlata inkább zordnak mondható. Hirtelen változó, sokszor a végletekben jár. Az évi közepes hőmérséklet Csikszeredában 6·7, Borszáken ellenben 8·8 C. Január hó közepes hőfoka Csikszeredán —7·3, Borszáken —8·0; júliusé 18·3 Csikszeredában és 17·5 Borszáken. A legnagyobb észlelt meleg 38·9, a legnagyobb hideg 30·0 C., a hőmérséklet abszolút ingadozása tehát 68·9°. A csapadék évi átlagos mennyisége 58·5 mm., a hegyekben azonban jóval több. A közép légnyrakosság maximuma januárra esik, azután jönnek december, február és november. A középmínimum májusra esik s innen januárig állandó emelkedés van E vidék általában a legnyirkosabb légköri vidékekhez tartozik az országnak, hol az esős napok számát az ország egy vidéke sem éri el. A tél nagyon hosszú, legtöbbször azonban november elején, sőt néha október végén beáll. Hat-hét hónapig tart. A Hargitán s a többi magas hegyen sokszor már szeptemberben lehull a hó s néha május végeig megmarad. Az évi havas napok számának átlaga 41·5. A jégesős napok évi középátlaga 2·5. Zivataros napok nagyobb részben a nyári hónapokra esnek. A legtöbb júniusra 10 és júliusra 8, Az évi átlag 26·5.

A szelek legnagyobb része nyugatról és északról jön. A nyugati Hargita-szél, az északi szél Felcsikon Tarkó-Alcsikon Bordaszél. Nem ritkák a pásztás szelek, melyek különösen nyugatról jöve, sokszor oly erővel dühöngnek, hogy épületeket, épületsorokat sodornak el. 1902. év június 12-én délután 1 órakor olyan pásztás nyugati szél dühöngött Szereda város derekán át, hogy nincs semmi túlzás benne, ha ezen szél erejét 100 négyszögméter függélyes felület ellen 50 lóerőre becsüljük. A vonalába nem eső részeken semmi kárt nem tett.

A zivataros napok megyei évi átlaga, három állomáson megfigyelve, 1898-ban 33, 1899-ben 34 és 1900-ban 22 volt.

A lakosok száma 128.382, kik közül 110.963 magyar, 1062 német, 15.986 oláh, 481 más-anyanyelvű. Vallásra nézve 104.287 róm. kath., 21.100 gör. kath., 169 gör. kel., 241 ág. h. ev., 956 ev. ref., 103 unit., 1.518 zsidó és 8 egyéb vallású. A lakóbázak száma 28.780, melyek közül kőből és téglából van 1.082, fából 27.697; cseréppel vagy bádoggal van fedve 1.828, zsindelyvel és deszkával 26.942. Szalmával egy sincs.

Átlag mintegy tizenkétezer k. holdra jut egy-egy helység. De ha nem is sűrű a népesség a megyében, egyes részeit tömören lakja. A havas hegyvidékeken, a mik a megye háromnegyedét betöltik, csak

a határszéli szorosok körül van néhány nagyobb telep. A csikmegyei helységek ama három hegysíkon épültek tömegesen, hol a Maros a Gyergyóságot s az Olt Fel- és Al-Csikot szeli át.

A helységek közül ötvenhétben a fajtöbbség magyar, kilenczben oláh.*)

A gyergyói s a csiki havasok világából négy kapu nyílik Romániába: a Tarhavas alatt (1662 m.) a Gyimes-szoros, a Zsadány-hegy alatt (1204 m.) a Békás-szoros, a Vereskő alatt (1511 m.) a Tölgyes-szoros s a Magyaróshegy alatt (1448 m.) a Bélbor-szoros. Ezekén át költözött ki a székely elem Havasalföldre és szízárgott be a moldovai oláh a Székelyföldre száz év előtt.

Tíz telep áll e kapuk körül, mindannyit a moldvai oláhok alapították. Lenk altábornagy mindegyik telepről megjegyzi művében, hogy »von den aus der Moldau emigrierten Walachen formirt«, vagy »entstanden« vagy »angesiedelt«. Fél száz év előtt egy-egy ily telep 30—40 házból állt s magyar nem lakott bennük. Ma méreteik mind meghaladják az 1000 lelket, Gyergyó-Tölgyes és Gyimes-Bükk megközelíti a 8000-et is. Azóta e telepek közül négy megmagyarosodott, u. m.: Borszék, Gyergyó-Tölgyes, Felső- és Közép-Lok; más négy telepen jelentékeny a magyar kisebbség, u. m.: Gyergyó-Békáson és Bélboron, Gyergyó-Hollón és Csik-Gyimes-Bükkön. Némelyek e határszéli székely-magyar telepesekeket csángóknak, vagyis vándoroknak nevezik, de róm. kath. vallásuk arra vall, hogy megyebeliek, mert a csiki székely túlnyomólag róm. katolikus.

A moldvai oláhok a kapukon át beljebb huzódtak, a Felső-Maros felé. Ennek gyergyói medenczéjében kilencz székely-magyar helység körül három oláh telep keletkezett. Egyikük Gyergyó-Vasláb a Maros és Olt vidék közt el van szigetelve; kettejük: Gyergyó-Salamos és Gyergyó-Várhegy ama völgysszoros pitvarában fekszik, melyen át a Maros vize a Görgény havas alatt Maros-Tordába fordul. Fél száz év előtt Gyergyó-Várhegy és Gyergyó-Vasláb fajtöbbsége magyar volt, azóta az oláh elem itt többségre jutott.

A medencez kilencz magyar helysége erős, népes képződmény. Közülök hat nagyközség. hat tiszta magyar s csak egyben (Gyergyó-Tékerőpatak) mutatkozik erősebb oláh minoritás. Ezek közé a beszízárgó oláh elem nem teleptült, csak a medence szélén vonta meg magát, vagy átszízárgott Maros-Tordába, a Görgény-havas alá. Egyelőre megállapítjuk, hogy a moldvai eredetű oláhok a gör. kath. hitet vallják, míg a gyergyói székelyek róm. katolikusok.

Valaha külön joghatárokkal birt a mai Csikmegyében Gyergyó-szék is, Csikszerék is, sőt egy időben Kászonszerék is. A két utóbbi az Olt-vonalon fekszik s Háromszék határáig terjed. Az oltvölgyi felső és alsó hegymézőn s a környék három kisebb völgyében negyven-négy székely helység tornya látható. A főhely, Csikszereda város nem a legnépesebb köztük, nagyobb a népbőség Csik-Tusnádon, Csik-Szépvízen, Menaságon, Dánfalván, Csik-Szt.-Tamáson és Csik-Szent-Domokoson. Átlag mind fejlett középméretű képződmények, a mikén annyi száz év viszontagsága és vihara erőt venni nem tudott. Nem érik fel a Gyergyóság főhelyeit, s apró falvaik, nagyközségeik csekély száma hanyatló jólétre vall, de a tömör képződmények, a sok

*) Balogh Pál: »A népfajok Magyarországon« című műve nyomán.

tiszta magyar helység erőt fejez ki, mely a fajvédelem munkáját eddig helytállólag végezte.

Félszáz év előtt itt tizenkét helységben erős oláh kisebbség mutatkozott, de azóta eltűntek. Csak más két helységben s egyes székely faluk gör. kath. kisebbségeiben maradt kevés nyomuk. Legtöbben vallják az »oláh hitet« a következő tiszta magyar falvakban: Csik-Szt.-Tamáson, Csik-Csicsón, Csik-Csomortányon és Csik-Lázárfalván. Más fajnépek a havasokon át ide nem jönnek, az oláh sem marad meg a csiki székely rétegben, hanem vagy hozzá hasonul, vagy kitér előle, a hogy kikerülték a Gyergyóságban a hegyszorosokon átszivárgott oláh rajok, a mik Maros-Torda felvidékén telepedtek meg, hova sem a marosszéki székely sem a régeni szász réteg nem terjed.

Van a megyében egy magyar város (Csikszereda), kilencz nagyközség, nyolcz magyar s egy oláh (Gyergyó-Békás a Békás-szorosnál). A kisközségek husz körbe kapcsolvák s mindannyi két-négy faluból áll, a fajtöbbség tizenkilencz körben magyar, egyben oláh (a Békás-szoros körül).

Tiszta magyar helység van negyvennégy, tiszta oláh helység nincs. Súlytalan kisebbség akad kilencz magyar, öt oláh faluban. Erős a magyar kisebbség négy oláh s az oláh kisebbség négy magyar helységben. Vallásra a csikmegyei magyar helységek római katolikusok, csak tizenkét helységben van gör. kath. kisebbség, az oláh községek pedig gör. katolikusok s csak háromban van róm. katolikus kisebbség.

A nyelvtérületi viszonyok következők. Az ötvenhét magyar helység egy tagban fekszik s a magyar nyelvhatár Gyimes-Középlök (Tatrosvölgy), Csik-Balánbánya (Oltvölgy), Gyergyó-Tölgyes és Borszék (gyergyói havas), Gyergyó-Ditró és Gyergyó-Remete (Marosvölgy) helységeken vonul át a Görgény-havas nyugati oldalára, Udvarhely és Maros Torda felé. A kilencz oláh helység három darabra van tagolva. Egyik darab az országos határon négy helységből áll, ezek nyelvhatára Gyimes-Bükknél Romániából hajlik be s Gyergyó-Domuk, Békás és Zsadánypatak falvakon át vissza is tér oda csakhamar. A másik darab a megye északi részén fekszik s szintén négy helységből van összetéve. A nyelvhatár vonala itt Gyergyó-Hollótól, a tölgyesi szoros mögött indul előbb északnak Bélbor felé, majd délnyugatnak Gyergyó-Salamás és Várhegy felé. A harmadik darab egy községnyi nyelvsziget: Gyergyó-Vasláb.

A lakosok közül férfi 66.440, nő 61.942, külföldön távol levő 3102, 6 évesnél fiatalabb 21.766, 60 éven felüli. 11.861, hajadon 68.888, házass 53.017, özvegy 6437, elvált 40.

A vármegye 128.382 lakosa közül magyar 110.968. Magyarul beszél 116.843. Magyarul ír és olvas 48.446, vagyis a lakosságnak 26-50%-a. A 15.936 oláh lakos közül e szerint magyarul tud 4.397. A magyarul tudó oláhoknak száma tényleg ennél jóval nagyobb, csak nemzetiségi fanatismusból tagadják le a statisztikai felvételek alkalmával. Az 1900/1901. iskolai évben a vármegyei tankötelesek száma 25.407 volt, kik közül 17.584 a 6—10 és 7.823 10—15 éves korban volt.

Nemzetiség szerint volt magyar 21.525, német 4, oláh 3.878.

Vallásra nézve: róm. kath. 21.131, gör. kath. 3.984, ev. ref 64, ág. ev. 21, unitárius 7, zsidó 200.

A tankötelesek közül mindennapi iskolába járt 11.845, még pedig 6.425 fiú és 5.420 leány. Általános ismétlőiskolába járt 2.596, még pedig 1.430 fiú és 1.166 leány. Gazdasági ismétlőiskolába járt 145. Ezek közül 116 fiú és 29 leány. Iparos-tanonciskolába járt 132 fiú. Felső népiskolába 93 fiú. Polgári iskolába 281; 165 fiú és 116 leány. Középiskolába 224 fiú. A tankötelesek közül valamely iskolába járt 15.316, még pedig 8.858 fiú és 6.731 leány. Nem járt iskolába 10.091 tanköteles, még pedig 4.587 fiú és 5.504 leány. Az iskolába járók a tanköteleseknek 60·28⁰/o-át, a kik nem részesülnek semmiféle oktatásban, azok a tanköteleseknek 39·72⁰/o-át teszik.

Van a vármegyében egy róm. kath. főgymnasium, melybe a lefolyt 1901/1902. tanévben 346 tanuló járt, kik közül 295 csikmegyei és 51 más vidéki. 344 magyar, 1 német és 1 oláh. A szülők foglalkozása szerint 145 birtokos, 33 iparos, 28 kereskedő, 56 tisztviselő, 58 más értelmiséghez tartozó, 30 magánzó és 3 személy szolgálatot tevő volt.

A vármegyében levő ezen egyetlen középiskola Csiksomlyón, hajdan a Szt. Ferencz-rendi szerzet által alapítva, a kath. székely társadalom alapítványai által tovább fejlesztve s jelenleg az erdélyi róm. kath. status által fentartva nagy hivatást tölt be a vármegyei nevelés és oktatás terén. Növendékei száma évről-évre olyan rohamosan szaporodik, hogy az eddigi elhelyezésére szolgáló épületek már-már szűkökké s a kor színvonalán álló követelményeknek meg nem felelővé váltak, miért évek óta egyezségek és alkudozások folynak teljes új elhelyezése iránt az erdélyi róm. kath. status, közoktatási ministerium és Csik vármegye közönsége közt az iránt, hogy a gymnasium Csik-szeredába helyeztessék át. E célra Csik vármegye meg is ajánlott 150.000 korona segélyt, Csikszereda város pedig megvásárolta az elhelyezésre szükséges tíz kat. hold területet. A költségvetés is elkészült, de az ügy úgy látszik bajosan jut dűlőre. Majláth Gusztáv gróf erdélyi püspök nagy érdemeket szerezne és a csiki székelységet hálára köteleznő, ha ezen megfeneklett ügyet dűlőre juttatná.

A csiksomlyói róm. kath. tanítóképző-intézet szintén felekezeti intézmény. Néhai Haynald Lajos volt erdélyi püspök jelentékeny alapítványából nyert intézeti jelleget. Felszerelésben és tanerőkben csak a legújabb idők óta kezdett a követelmények színvonalára emelkedni. Nagyobb figyelmet érdemelne, mint a milyet jelenleg élvez. Növendékei legnagyobb részt azon székely kisczagdák gyermekeiből kerülnek, kiknek anyagi tehetségek nem éri fel, hogy gyermekeiket egyetemi kiképzetésben részesítsék. Ez az intézet egymaga többet használ a csikmegyei szegényebb székely osztály gyermekeinek a nagy magyar haza különböző részeibe való kihelyezése és tisztességes kenyérhez való juttatása érdekének, mint más összes kulturális intézeteink együttevége. A végzett növendékeknek 50⁰/o-a Magyarország összes népiskolaiban széled el, hol a megbízható szívós hazafiságnak és székely jellemnek mind megannyi apostolaivá lesznek. Lehet-e ennél célszerűbb és hazafiasabb székely kitelepítés? Sajnos, hogy ezt teljességgel nem méltányolják sem fenn, sem lenn. Pedig kellő méltánylás és támogatás mellett ezen intézetből minden évben legalább 50 székely tanítót lehetne az ország különböző vidékére, mint a hazafiságnak annyi apostolát kihelyezni. A magyarországi népiskolák hatóságai annyi figyelemmel és kiváló szeretettel viseltetnek a székely tanítók iránt,

hogy ott minden székely tanító azonnal elhelyezést talál. Ezt a székely szempontot csak még a közoktatásügyi kormánynak kellene a tanító-kinevezéseknél egy cseppet figyelembe vennie s ennek érdekében a csíksomlyói tanítóképző-intézet tökéletes kifejlesztéséhez hozzájárulni s a székely ügy egyik ága meg volna oldva. Mert hiába, a székely emberből sem vassal, sem kalácscsal ki nem lehet irtani azt a törekvést, hogy gyermekeit valami úton-módon úri kenyérpályára neveltesse. Könnyebben, biztosabban és — mondjuk — olcsóbban miféle pályára lehetne a szegényebb székelyosztály gyermekeit küldeni és segíteni?

A felszerelés hiányosságát eléggé illusztrálja az évi jelentés, melyben a többek közt ezt is lehet olvasni: »A tanítóképző hiányos szertárait pótolták a helybeli főgymnasium gazdag szertárai, melyek rendelkezésünkre állottak«.

Felső népiskola kettő van a vármegyében, mindkettő gazdasági irányú. Egyik Csíkszeredában (államilag segélyezett), melyet a vármegye közönsége tart fenn, 72 tanulóval, a másik Gyergyó-Alfaluban (állami) 28 tanulóval. B. Eötvös hajdani boldog emlékü cultusminister látnoki szemmel látta, hogy a Székelyföldön a gazdasági szakértelem fejlesztésére szükség van, azért a Székelyföldön négy osztályú gazdasági iskolákat szervezett Sepsí-Szt.-Györgyön, Baróthon, Kézdi-Vásárhelyen, Csíkszeredában, Gyergyó-Alfaluban, Maros-Ludason. Azóta ezen iskolák kettő kivételével mind megszűntek, vagy átváltoztak. Most, harmincz esztendő múlva igazolja a mindennapi élet, hogy azokat nem megszüntetni, hanem tovább fejleszteni és támogatni kellett volna.

Van a vármegye területén 70 községben 103 elemi iskola és 4 polgári iskola (kettő fiuknak, kettő leányoknak).

Jelleg szerint az állam tart fenn 8 iskolát, melyek között van egy felső népiskola (Gyergyó-Alfaluban), egy polgári iskola (Gyergyó-Ditróban) és hat elemi iskola (Gyimes-Bükkön, Csíkszeredában, Borszáken, Hollóban és Tölgyesen). Községi iskola van 22, melyekből 1 felső népiskola (Csíkszeredában), 2 polgári iskola (Csíkszeredában és Gyergyó-Szentmiklóson), 19 elemi iskola. Felekezeti jellegű iskola van 78, melyek közül 65-öt, még pedig 1 polgárit (Gyergyó-Szentmiklóson) és 64 elemi iskolát a róm. kath. egyházközségek, 13-at pedig a görög kath. egyházközségek tartanak fenn. Egyesületi iskola (E. M. K. E.) van Gyimes-Rakottyáson. Az iskolába járó növendékek közül magyar 14 611, német 4 (Gyimes-Bükkön), oláh 1251. Vallásra nézve: róm. kath. 13.557, gör. kath. 1.543, ev. ref. 63, ág. ev. 20, unitárius 7, zsidó 121.

A felsorolt iskolákban tanít összesen 195 tanító, kik közül rendes 192, segéd 3. Férfi 160, tanítónő 35. Magyar születésű 183, más 12. Ez utóbbiak is mindnyájan képesek magyarul oktatni. Egyetlen község van, hol a tankötelesek mind járnak iskolába (Csíkszereda), 100 közül 10 nem jár iskolába Delnén. A többi községekben mind kedvezőtlenebb az iskolába járók számaránya. Legkedvezőtlenebb az arány Tölgyesen (62⁰/₀), Salamáson (64⁷/₀), Békáson (70³/₀), Bélborban (70⁸/₀). Gyimes-Felsőlokon (71⁰/₀), Gyimes-Középlekon (77²/₀) és Várhegyen (82²/₀).

A vármegye négy szolgabírói járásra oszlik, u. m.: a felosiki járás 27 községgel, 44-115 lakossal, székhelye Csíkszereda; a gyergyó-szentmiklósi járás 12 községgel, 42.279 lakossal, székhelye Gyergyó-

Szentmiklós; gyergyó-tölgyesi járás 5 községgel, 13.706 lakossal, székhelye Gyergyó-Tölgyes; kászon-alosiki járás 17 községgel, 25.424 lakossal, székhelye Csik-Szentmárton.

Rendezett tanácsú város csak egy van a megyében: Csikszereda, 2.858 lakossal. E város nemcsak lakosai számában, hanem különösen is rohamosan fejlődik. 1869-ben még csak 1.247 lakosa volt; tehát 30 év alatt a lakosság száma a kétszerest is jóval fölül multa. Lakóházainak száma 397, melyből 130 kőből és téglából van s 210 cseréppel vagy bádoggal van fedve. Ezelőtt 30 évvel a kő- és tégláépületek száma alig ment 15-re. A város eddigi haladásának nagy akadályja volt az, hogy daczára vármegyei központi természetes fekvésének, nem volt hivatalos központ, mert a közigazgatás és törvénykezés központja egy szomszéd község Csiksomlyó (közigazgatási néven: Csik-Várdotfalva) volt 1879 év szeptember haváig, mikor a vármegyei törvényhatóság Csikszeredába költözött, előbb a vármegye tulajdonát képező ugynevezett várkastélyba, 1886-ban pedig a mintegy 192.000 kor. költséggel épített diszes megyeházba. A Csiksomlyón maradt elég diszes és tágas megyeház a csiksomlyói róm. kath. főgymnáziumi internátus céljaira 20.000 koronáért átengedett az erdélyi róm. kath. status tulajdonába. Valójában tehát a vármegye beköltözése óta eltelt 23 évet számíthatjuk a város fejlődését befolyásoló időnek. A Csikszeredában jelenleg elhelyezett nagy számú állami, törvényhatósági és magánvállalati hivatalok és hatóságok személyzete nagy létszámával szemben a lakásviszonyok nem mondhatók kedvezőtleneknek. A szállásbérek 700—200 korona közt mozognak. Csikszereda a vármegyei törvényhatóságon kívül székhelye kir. törvényszéknek, kir. járásbírósnak, kir. ügyészségnek, kir. erdőhivatalnak, kir. tanfelügyelőségnek, kir. adóhivatalnak, kir. államépítészeti hivatalnak, kir. közigazgatásnak, államvasuti osztálymérnökségnek, kir. honvéd zászlóaljparancsnokságnak, kir. népfelkelő-nyilvántartó hivatalnak, kir. pénzügyőri biztosságnak, kir. csendőr-szakasziparancsnokságnak, járási szolgabírósnak, takarékpénztárnak, hitelszövetkezetnek, gazdasági egyesületnek, területi betegsegélyző pénztárnak. Van itt kaszinó, polgári olvasókör, kereskedő-kör, iparos- és kereskedő ifjúsági-kör. Van állami elemi iskola, vármegyei gazdasági felső népiskola, polgári leányiskola, iparos- és kereskedőtanonc-iskola, vármegyei minta faiskola, erdészeti faiskola stb. A kir. pénzügyigazgatóság áthelyezése iránt — mely most teljesen indokolatlanul Székely-Udvarhelyen van — a vármegye már több ízben tett lépést.

Másik központi helye a vármegyének Gyergyó-Szentmiklós város, mely jelenleg nagyközség szervezettel bír. A vármegye gyergyói részének kereskedelmi és ipari központja. Fejlett kereskedelemmel és iparral. Kereskedelmi és ipari intelligencia tekintetében messze túlszárnyalja Csikszeredát; terület, népesség és vagyonosság tekintetében pedig magasan előtte áll. Lakóinak száma 7.028, 1.178 lakóházzal, melyekből 117 kőépület. A városnak rendelkezése alatt álló tetemes közvagyon jövedelme módot nyújt arra, hogy évenként közgazdasági és közművelődési célok szolgálatára és a város szépítésére áldozhasson.

Gyergyó-Ditró szintén nagyközség 6.151 lakossal és 1.452 lakóházzal. Állami polgári finiskolája van. Gyergyó-Alfalu is nagyközség 5811 lakóval, állami gazdasági felső népiskolával. Csikszépvíz a

gyimesi községek vásáros helye, hol tejtermékeiket értékesíteni szokták s hol azokat a község lakosságának tetemes részét tevő élelmes örmény kereskedők túróvá gyúrák és kereskedésbe bocsátják. Innen eredt a hajdani csiki túró, mely manapság elvesztette jó hírét és becsét, mert a régebbi tiszta juhtejből készült sajt ma csak tehéntejjel bőven vegyítve kerül forgalomba. Központi község Csikszentmárton, mely a vele egygyé épült Csekefalvával együtt 2.625 lakossal bir. A kászonalcisiki szolgabíróságnak, kir. járásbíróságnak, telekkönyvi hivatalnak, kir. erdőhivatal-gondnokságnak székhelye. Van két takarékpénztára is. Kisebb központi fekvéssel birnak Csik-Karozfalva és Csikszentkirály községek.

A vármegye lakosságának száma az utóbbi 10 év alatt csak 14.083-al szaporodott, a mi 12³⁰/_o-nak felel meg. Nagyobb az eltérés az egyes szolgabírói járásokban. Míg a nagyobbára oláhok által lakott tölgyesi járásban a szaporodás 14⁴/_o, addig a felosiki járásban 11⁹/_o, a gyergyószentmiklósiiban 12²/_o, de a káson-alcsikiben csak 0⁶/_o. A népességnek 91⁰/_o-a, a nem magyar ajkúaknak pedig 33⁹/_o-a beszél magyarul. Ennél nagyobb százalékot csak a nagy Alföld vármegyéi, az erdélyi részekben pedig csak Udvarhelymegye tüntet fel a magyarul beszélők számában.

Mondanom sem kell, hogy a népességnek magyar anyanyelvű 110.643 lakosa székely, ki magát a magyarnál is magyarabbnak kívánja vallani és tekintetni. Magyarságában annyira szivós és tántoríthatatlan, hogy a közéje idők folytán betelepült idegen nemzetségeket is az első nemzedékben assimilálja. A tulajdonképeni magyarok csak a hivatalnoki állásban ittlevők, kevés számú kereskedő és még kevesebb iparos-osztály közt fordulnak elő. A Gyergyószentmiklóson és Csikszépvízen nagyobb számmal élő örmények minden fentartás nélkül és teljes megnyugvással számíthatók a székelység közé. Egyeseknek arczszíne talán barnább s arczöltük inkább elárulja a keleti typust, de egyéb más alig különbözteti meg őket a székelytől.

A csiki székely erőteljes, edzett, munkabíró testalkatú. Nem szálas, inkább zömök testű. Legszálasabbak a kászoniak s a gyimesi csángók és átlag a legtörpébbek a gyergyóiak. Arczszintük barna, vagy félbarna. Szakált nem viselnek. Az idősebbeknél ritkán lehet látni Kossuth-szakált is. Hajukat rövidre vágják. A nők formásak és takarosak. A leányok hajukat két ágba — néha egy ágba — fonva, piros csokros szalaggal hátukon leeresztve, az előkelőbbek fejükön felkontyolva viselik. Kendőt ritkán kötnek. Azon ősi szokás, melyet hajdan a gyakorlat szentesített, hogy a bűnbe esett leány (»megesett személy») haját csak szalag nélkül viselhette s a templomban kendővel bekötött fejjel jelenhetik meg, ma már csak a hagyományé. Az erkölcsi érzék és rátartósság hova-tovább eltompul s a bűnbe esést ma már legfeljebb a csipős megjegyzések éreztetik az illetővel. Az asszonyok fekete fejkötőt viselnek, melyre színes kendőt kötnek. A fejkötőt (főkötő vagy csepesz) elfüldő kendő használatában is az ősi szokás megszabta, hogy a kendő csak hófehér lehetett a katonarenden levőknél; jobbágyrenden levők házi szőtt, színes, koczkás kendőt viseltek. Ma ez a szokás is kiment divatból. A csak kissé módosak is ma nem viselnek kendőt, hanem az úrrendet utánozva virágos, szalagos fejkötőket és fejdíszeket tesznek fejükre. A ruházkodás többi része is éppen így meghódolt a divatnak. A székely

ember nyomorúságának egyik jelentős oka a nők fényűzése. Hajdan a maga szőtt kelmék tették a ruházatot a nőknél is. Ma alig lehet egy ruhadarabot látni, mely hazulról s nem a boltból került volna ki. A férfiak ruházkodásában a divat felé való átmenet már sokkal konzervatívabb. A férfiak máig is kivétel nélkül viselik a házi szőtt darócz nadrágot és ujjast. A fehér darócz nadrágot harisnyának nevezik s a többség általában azt viseli. A kisebb rész szürke darócz harisnyában jár. A harisnyát ünnepnapon a hosszú csizmaszárbá huzzák, munkaközben azonban legtöbbsnyire a takarosán kötött bocskort viselik. A fiatalok nyárbán gombos mellényt vesznek a hófehér tiszta szűk ingújra, télben rövid, zsinóros és kék vagy zöld posztóba szegett szürke darócz ujjast öltnek. Az idősebbek derékig érő bundát hordanak télben, melynek darócz, vagy flanel ujjai vannak. Hajdan hosszú, bokáig érő, szürke darócz zekét viselt úgy a fiatalság, mint az idősebbek, melynek különös, kétoldalt kiálló bő eresztékkal ellátott szabása volt. A gyergyóiak az ugyanilyen zekét egészen fekete vagy festett daróczból viselték. Ma ilyen szabású zekét csak elvétve lehet látni. Itt érdemes feljegyezni azt is, hogy a székely határőrség fennállása idejében s azután is hosszú időn át a zekéről fel lehetett ismerni a rendi származást; mert a huszár renden levők zekéjének piros galléra, vagy a galléron legalább piros zsinora, a gyalog rendeknek kék galléra vagy kék zsinóra volt. Jobbágyoknak színes gallért vagy zsinórt viselni nem szabadott.

A gyimesi csángók viselete oláhos. Kieresztett hosszú, fehér ingöket széles bőr-öv (désztű) szorítja derekukhoz. Derékig érő bundát és fejrő darócz harisnyát viselnek, mely a lábszárakon ránczokat vetve van a bocskorba bekötve. A nők ruházkodása hasonlóan oláhos. Kevés igényű, inkább pásztorkodással és marhatenyéztéssel mint gazdálkodással foglalkozó nép. Erre utalja őket községeiknek és lakásuknak a hegyek, völgyek közt szétszórva való fekvése.

Az oláhok a tölgyesi és gyergyó szentmiklósi járás községeiben, hegyek közt szétszórva völgyek nyílásaiban, rendszeren a havasi patakok mentén laknak. Ez elzárkózottságuk alig fakaszt modern igényeket, miért talán ők mondhatók a legmegelégedettebb viszonyok közt élő lakóknak. E megelégedettséget igazolja a statisztika, mely az ő szaporodásukat a legkedvezőbbnek tünteti fel. Itt-ott szétszórva a vármegye többi községeiben is laknak oláhok, ezek azonban úgy viselkednek, mint szokásokra a székelységhez simulnak. Őket inkább a vallásbeli különbség számítja az oláhok közé, mert hiába, a görög katolikus és görög keleti vallást követőket a nép közönségesen oláhoknak tartja még akkor is, ha egy szót sem tudnak — a minthogy nem is tudnak — oláhlul s ha nem is akarnak azok lenni. Ezeket csak egyedül és kizárólag az a nehéz akaoály tartja meg a görög katolikus vallásban, mely a római katolikus vallásra való közvetlen áttérést kizárja. A Csikszeredában újabb idő óta felállított ev. ref. körlelkésség az ilyeneknek névleg való megmagyarosítására nézve állandóan jó közvetítőül szolgál, mert annak révén évenként sokan térnek át a róm. kath. vallásra. Előbb ugyanis reformátusokká s rá 14 napra római katolikusokká lesznek.

A csiki székely nyelvjárás, bár mint ilyen a 8-ik nyelvjárás területéhez tartozik, azért a vármegye külön vidékein eltérő sajátosságokat tüntet fel, különösen a kiejtésben. Jellemző, de egyuttal szem-

betűnően nem szép vonása a nyelvjárásnak a hangok vontatott és elnyújtott ejtése, mely odáig megy, hogy egyes szavak végein mintegy szájjisszhang keletkezik s így a szó egy szótaggal látszólag megtoldódik. E megtoldást alig lehet megfelelő betűvel visszaadni.

A nép büszke — mondhatnám gőgös — és rátartós. Meg tud hunyászkodni, ha bajban van, de rögtön erőt vesz rajta természete, ha kimenekült a bajból s ekkor fennhéjázó. A gúny és élezelődés mindig kezutgyében van, élelődni pedig egymáson nálánál jobban a világ egy népfaja sem képes. Egymásra gúnyneveket fogni s azt következetesen használni egész gyönyörűségére szolgál. Innen van, hogy községenként egész családok más gúnynéven ismeretesek, mint a mily néven a telekkönyvben vagy a választók lajstromában foglaltatnak. Némely községben majdnem minden embernek gúnyneve is van. Székely Ferencz (Doktor), Lakatos Ignác (Czukrász), Szőke Antal (Megháló), Lajos Károly (Pikulás), Kovács Agoston (Facsaros). Ezekre úgy ráragad a gúnynév, hogy gyermekeik már ezen néven neveztetnek s úgy lesz a Székely Ferencz fiából: Doktor János, a másik Czukrász Gábor, Megháló Péter, Facsaros Ignác stb. A kérkedés, henczegés és virtuskodás ha nem is főjellemvonás, de minden esetre számot tevő hajlam, miért a bioskázás, karórontás a fiatalabb nemzedéknek egyik ünnepnap szórakozása. A csendőr a legelső tekintélynek örvendő hatósági közeg. A városi rendőrnek még a vak koldus sem engedelmeskedik.

Az irni tudók számának szaporodásával majdnem párhuzamban terjed a szegénység és a nyomor, nem azért, mintha előbbi okozná az utóbbit, hanem azért, mert a műveltség haladásával fokozódnak az igények s ahhoz mérve nem fokozódnak a jövedelemforrások. Ugyanígyen arányban lépést tart ezekkel az erkölcsök hanyatlása és a nyegle vallástalanság. A hajdan buzgó — majdnem vakbuzgó — nép ifjúsága majdnem kérkedik az ő vallástalanságával s azt hiszi, hogy ezzel okosságot árul el. Ez a félműveltség veszedelmes állapota.

Hazafiságban erős és tántorithatatlan, de azért elkeseredésében a cosmopolita iránynak könnyen hódol. Socialis hajlamai mindig készen állnak s a ház előtt levő padon ünnepnapok délutánjain sok ilyen eszme kerül tárgyalás alá. A hivatalnokot nem szereti s azt sok mindenféle baj kútforrásának tartja, de ha csak szerét és módját ejtheti, gyermekeit azért hivatalnoknak szereti nevelni s a kenyérkereső pályák közt ezt tartja legelsőnek. Ez megfelel rátartós hajlamainak. Iparossá csak teljes rászorultság, kereskedővé csak kedvező alkalom esetén lesz. A vállalkozási hajlam azonban nagy mérvben meg van a természetében. Számító is tud lenni, csak alkalom kell hozzá. Kár, hogy éppen ez az alkalom hiányzik a leggyakrabban, mert az ország legtávolabb szegletében mintegy elrejtve, úgy a kivitelnek, mint a behozatalnak drága szállítási árát minden téren neki kell hordoznia. E miatt alapos és nyugodt termelési vagy kereskedelmi irányt nem követhet, hanem kapkod, dolgozik, vállalkozik, fuvaroz stb., de az így nekéz verejtékkel innen onnan összeszerzett néhány fillér csak pillanatnyi szükségait fedezi s mindegyre ott áll, hogy nincs betevő falatja. Olyan az élete, mint egy szédelgő bankáré, kinek minden percozen feje felett lebeg a csőd.

Pedig mindezek mellett a csiki székely szeret jól élni s a közben a mulatságot sem kerüli. A húsos étel egy héten egyszer-kétszer a

legszegényebb asztaláról sem hiányzik, mire tanuság az, hogy ma-napság majdnem minden községben legalább egy héten egyszer (szombaton) vágnak marhát, borbécset avagy sertést. A napszámos népség még majdnem rátartósabb a gazdánál, mert az általában teljes ellátás mellett szokott dolgozni s ilyenkor napjában ötször kap ételt és legalább háromszor pálinkát. Az ételek közül napjában egyszer okvetlen húscs étel kell legyen. Az ötször való étkezés ideje így van beosztva. Reggel, munkába álláskor kenyér és pálinka; 8 órákor reggeli; 12 órákor ebéd és pálinka; délután 4 órákar uzsonna (kenyér, túró és pálinka), este vacsora és pálinka. Kalákázás, lakadalmazás, torozás, radinázás, búcsú, vásár, mindmegannyi alkalom a jó életre és mulatságra. Arató-, kaszáló-, trágyázó-, fahozó-, tilólo-kaláka majdnem minden héten van a szomszédházak valamelyikénél, lakadalom már gyéribben; de a torozásnál szokásos vendégeskedésben mindenki résztvehet hivatlan is. Egy módosabb háznál való torozáson marhát vágnak le a vendégségre. A radinázás a keresztelésnél kezdődik, mikor a komák az otthon elkészített gazdag ebédet nagy kosarakban, fazékakban, kancsóokban viszik az újszülöttes házhöz, hol aznap virg mulatságot csapnak s a megmaradt ételeket — mert azoknak maradniok is kell — otthagyják. Ezt a »megtisztelés«-t azután az újszülöttes házaspár egy év leforgásán belül viszonzozza, sőt évenként ezután is felváltva gyakoroltatik. Kinek több gyermeke — s ekkor természetesen több komája — is van, mind csak bőven jut alkalm a mulatságra s ezzel a költsékezésre. Egy-egy ilyen radina 10—20 koronába kerül. A kalákázás szép ősi szokás volt, mert minden gazdasági tömegesebb munkát közösen végeztek s a gazda ilyenkor meg-vendégelte a segítőkét. Ma ez is vendégeskedéssé fajult. Délelőtt — majdnem délfelő — állnak munkába a kalákások, keveset dolgoz-nak, de annál többet esznek és legtöbbet isznak. A végzett munka értéke távolról sem felel meg a tetemes költségnek, melylyel a kaláka jár. Még legtöbb haszna van a trágyázó kalának, mikor a messzire eső parcellára a szomszédság segít egy nap alatt a trágyát ki-hordani.

Az erkölcsök lazulásával párhuzamos lépést tart az iszákosság terjedése. A pálinkaivás szenvedélye oly mérveket öltött — különö-sen a szegényebb osztálynál, — honnan visszatérés már alig van. Községenként ismeretesek egyes alakok, melyek legtöbbszörre a korcs-mákban hanyódnak, dolgaikat elhanyagolják s józan óráikat is a korcsmárosok gazdasági munkájának végzésével töltik, mert már alig van az évnek olyan órája, melynek bérével a korcsmáros hitelét előre be ne itták volna. Örvendetes, hogy az ilyenek száma még kevés százalékot tesz, de évről-évre növekedik ez a százalék. Akad szülő, ki a korcsmában vele ügyelgő serdületlen gyermekét is kínálja pá-linkával. E jelenség ruthén vonásokra emlékeztet, mely azonban nem a ruthénekkal való fajrokonságot, hanem azok sorsához köze-ledést jelent.

Újabb időben sok szó esett országgyűlésen, sajtóban, egyesüle-tekben a székelység nyomorúságáról. E nyomorúságnak a csiki szé-kelyek is részesei. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület veze-tésével és az Emke közreműködésével 1902. év augusztus utolsó napjaiban Tusnád fürdőn székel congressus tartatott, melynek meg-állapodásai iránt nemcsak a székelység, hanem az egész magyar tár-

sadalom nagy érdeklődéssel viseltetett. Hogy a congressus határozatai, megállapodásai és kezdeményezései minő hatással fognak lenni a székely közállapotok megváltoztatására, azt csak a jövő mutatja meg. Maga a kormány is nagy figyelemmel van a székelyföld bajai iránt s azoknak enyhítése és némi rendezése végett kormánybiztost nevezett ki. Ma már egyhangú a vélemény, hogy a székelység baja a kisbirtokos-osztály elesésében van s a helyes irányú törekvés az, hogy elsősorban a nép ezen osztálya emeltessék ki a bajokból.

A művelődés haladásával a társadalmi igényeknek rettentő módon való felfokozódása s a közterheknek rémitő felszaporodása nagyban hozzájárult a bajok előidézéséhez. Mert azt tudni kell, hogy ez a nép a mily fogékony az uri hajlandóságokban s a műveltséget fitogtató külsőségek utánzásában, ép oly makacsul conservatív a megélhetési módok keresésében. A megélhetési módok gyarapítását oly apróságos és furfangos észszel kifundált fogásokban keresi, a melyek siker esetén sem pótolhatják a fokozott igényeket. Szóval a székely gyorsan halad a luxusban, de egészen elmarad az anyagi hasznot hozó közgazdasági források felkeresésében. Ennek azonban nem a székely az oka, hanem a közviszonyok, melyek őt a saját hibáján kívül az újabb és újabb modern törvények és közintézmények révén sodorták ez állapotokba.

Hogy ez állításomat igazoljam s egyuttal documentáljam azt, hogy a mai gazdálkodási rendszer mellett — mely teljesen ugyanaz, mint ezelőtt évszázaddal — a csíki székely kisgazda fenn nem tarthatja magát, ideiktatom egy kétökrös kisgazdának (kinek családja négy tagból áll) egy évi zárszámadását. Van ennek a kisgazdának négy hold földje, melyből 1.50 hold természetes kaszáló, 0.50 hold belsőség és kert, 8 hold szántó, melyből évenként vetés alatt van 4 hold, ugarban 4 hold. A vetés alatt levő 4 hold szántón és az 1.50 hold természetes kaszálón, továbbá a belsőségen fenmaradó területen levő kertben jó termés idején termik: 24 hl. rozs, 5 hl. búza, 6 hl. árpa, 6 hl. zab, 4 hl. törökbúza, 10 hl. pityóka (burgonya), 7 szekér széna, 0.40 hl. paszuly, 0.60 hl. főzelék borsó, 0.40 hl. kendermag, 5 kgr. kenderfonál és apró zöldségtízlék. Ezen termésből a legszigorúbb takarékoság mellett eladásra kerülhet: 6 hl. rozs, 3 hl. búza, 3 hl. árpa, 2 hl. zab, 5 hl. burgonya, melyeknek piaci ára teszen együtt 133 koronát.

A gazdaság így van berendezve: Van két ökör, 1 tehén, 4 tinó, 10 juh, 3 sertés, 10 baromfi. Ezek szerint az évi bevétel így alakul:

1. Termények eladásából	133 K
2. Eladatik két ökör 430 koronáért s helyette vásároltatik két tinó 240 koronáért, marad bevétel e czímen	200 »
3. Két sertés eladásából	40 »
4. Két bárány eladásából	10 »
5. Tojás, tej, vaj, baromfi eladásából	60 »
6. Fuvarozás és egyéb munkákból bevétel	60 »

Összes bevétel 503 K

Egy ilyen kisgazda minden munkáját ő maga a háza népével végzi, sőt néha maga és háza népe is eljár másnak dologra, mely

ezímen tehát kiadása nincs, sőt némi bevétele van. Legfennebb éven át trágyázó vagy arató kalákája van s ezen a czímen van kiadása.

Hasonlitsuk össze egy ilyen kisgazda mai kiadásait csak az ezelőtt negyven évi állapotok kiadásával, tételről-tételre. Az alábbi összehasonlításnál minden egyes tételt itt nem lehet külön magyarázni. A legtöbb kiadás vagy teljesen elő sem fordult ezelőtt 40 évvel, vagy csak nagyon mérsékelten, ezenkívül a legtöbb dolgot, mely ma készpénzbe kerül, hajdan a gazda és háza népe sajátkezüleg állította elő, vagy annak szüksége teljességgel elő sem fordult. A ruhákat otthon szőtték, varrták, sőt a ma viseltek közül a legtöbbet nem is viselték.

Az összehasonlítás ilyen:

	Most	Ezelőtt 40 évvel
Állami adó	20—	6—
Községi pótidó átlag 80%	12—	—
Utadó	4—	—
Ápallat tartásdíj	8—	—
Tenyészállatalapba	—90	—
Orvos, állatorvos, gyógy- szertár	4—	1—
Jótekonycsélú előadás	2—	—
Egy tarissnyás bál	4—	—50
Egyleti díjak	2—	—
Naptár és ponyvairoda- lom	—80	—
Vásári panoráma, állat- sereglet	—80	—10
Apróbb kihágásokért büntetés, hajtópénz stb.	4—	—
Kérelmek, irásdíjak, bé- lyegek	6—	—
Erdőből bárosák	—96	—
Pásstorberek	8—	8—
Táncosdíj a legénynek és leánynak	2-70	—20
Cséplés, lovasgéppel	6—	—
Pálinka egy évre	24—	—
Korcsmázás	20—	—
Vásárokba járás	4—	—50
Bucsujárás, imádságos könyv	2—	—20
Kalákázás	6—	1—
Korcsmázás, radinázás	8—	2—
Dohány és szivarpapír	80—	16—
Gyújtó	8-80	—20
Eszet, élesztő, fűszer	15—	1—
Kovács munkák	16—	10—
Kerekos munkák	20—	—
Világítás	10-80	—40
Kávé, csukor	18—	1—
Montliszt, ünnepi ka- lácsnak és radinázásra	16-80	—
Kádár munkák	8—	1—
Mészelt, seprű, nádseprű	2-60	—20
Kötelek, vonószíj	8—	—
2 pár oszma	16—	12—
3 pár csipő	17—	—

	Most	Ezelőtt 40 évvel
8 pár bocskor	15—	5—
2 férfikalap vagy sapka	5—	1-60
2 ünneplő szalmakalap	4—	2—
2 viselő szalmakalap	—40	—40
1 fejkötő	6—	8—
2 női felső	16—	1-20
2 derék bundacsinálás	4—	2—
2 pár bunda-ujj	4—	—
2 pár bocskorszíj	1-20	—
2 fejre való kendő	8—	1-20
2 hárász kendő	6—	—
1 férfimellény	4-80	—
1 bolti, posztónujjas a le- génynek	10—	—
1 szeggett seke csinálás a legénynek	4—	—
2 hosszú sekecsinálás	—	8-20
2 rend női ruha kelméje	16—	4-50
Női ruhák csinálása	10—	—
Oszma- és csipő-foltosítás	5—	1—
Nyakra való a legénynek	2—	—40
Dohányos tárcsa, szivar- sapka	1-20	—
4 pár női harisnya	2-40	—
2 pár harisnyakötő	1—	—
2 pár kötött kertyű a nőknek	1-60	—
1 nagykendő	6—	—
Párfum, risspor, hajtű, gombostű, keményítő	4—	—
2 alsó szoknya	4—	—
Mosdószappan, suvikas	2—	—
2 fehér, gyolcs ujjas (rékli)	4—	—
Karperecz, gyűrű, fülbe- való, késelő-gomb, oszma	2—	—10
2 ünneplő kötény a bolt- ból	4—	—
2 pár késelő	1—	—
1 esőernyő	8—	—
48 klgr. marhahús	81-14	28-04
10 klgr. sertéshús	8-80	4-80
12 klgr. sertés hús	7-20	5-76

Összesen . 516-80 115-50

E kimutatás arra jó, hogy abból kézzelfoghatóan kitűnik a mai változott viszonyok fokozott mérvű igénye. Kitűnik nevezetesen az, hogy a mai igények kiadásai legalább is megnégyszereződtek, még azon az alsó fokon is, hol egy tíz holdas gazda áll. Mutatja ez a kimutatás azt is, hogy ama szerfelett takarékos kiscgazdának mai nap-ság egyetlen fillére sem marad meg év végén, melyet gyarapodásra, módosodásra, beruházásra fordíthasson. Csak egyetlen bevétele üssön ki alacsonyabb összegben, vagy egyetlen kiadása legyen magasabb s azonnal megbillen a mérleg. Így is még mindig 15 korona 80 fillér deficittel zár, melyet csak a kiadások mérséklésével vagy a bevételek fokozásával tudna helyreütni.

Már most vegyük hozzá ezekhez azt, hogy a családot, vagy annak valamelyik tagját — rendesen az asszonynépet — csak egy cseppet szállja meg az úrhatnáság s csak egy cseppet akar előkelőbbet játszani, nyomban beáll a nyomorúság. A takarozó cserge helyett paplant, a házi szőtt ágy- és asztalterítők helyett bolti terítőt, a cseréptányérok és fazekak helyett porcellán- és bádogedényeket, kávék készleteket, a fakanapé helyett töltött diványt, a pohárszék helyett kredenczet, a kendőszeg helyett kasztent (szekrényt), a láda helyett sifonért kell szerezni, az ablakra csipkefüggönyöket kell rakni, a szobába a medve-fűtő helyett modernebb érozkályhát kell szerezni stb. stb. A mely háznál ez megtörténik, ott többé nincs a javulásnak útja. A gazda korhelykedni kezd, adósságba keveredik s azzal vége van a család boldogulásának. Elvesz minden remény a jobb jövő iránt. De tegyük fel, hogy üssön be egy állatjárvány, mely a sertéseket, a juhokat vagy egyéb marhákat is elsöpri, avagy megöli a medve az egyik ökröt, tehenet vagy tulkot, a mérleg rögtön megbillen s a gazda a takarékpénztárra szorul. Avagy ettől eltekintve a házileánynak kéréje akad, s férjhez kell adni, a házileány meg akar házasodni. Honnan veszi a kiscgazda a kiházasítási költségeket máshonnan, mint a takarékpénztárból? Beáll egy rossz termés. Annyi gabona sem terem, a mennyi a ház szükségére elég. Miből pótolja a gazda a szükségét? A takarékpénztárból. A jég elveri a termést, az árvíz elviszi a takarmányt. Honnan pótolják a veszteséget? A takarékpénztárból. A község határát arányosítják, tagosítják. Honnan kerülnek a költségek? A takarékpénztárból. Szóval manapság a leg-takarékosabb kiscgazda is a családban előforduló bármilyen változás, vagy a gazdaságot érő bármilyen csapás vagy kár esetén csak a takarékpénztárhoz fordul. Mihelyt ez beáll, közel a veszedelem. Nem azért, mint némelyek egész együgyűen hirdetik s okozzák a takarékpénztárakat, hanem egyszerűen azért, mert a osiki székelvénynek már nincs egy megtakarított vagy megtakarítható fillére is, melyből a takarékpénztári hitelt kiegyenlíthetné. A végső szükségben igénybevett takarékpénztári hitelt már vagyonának és befektetett alaptőkéjének a husából vágta ki. Egyelőre bánkodik és kapkod ide-oda, hogy bajából kiveessen. A sikertelenség láttára lassanként beleszokik az adóságokba, később már elfásul s lemondólag fogadja, ha elárverezik a házat és kevés földjét.

Ilyen körülmények közt az Albinával, a takarékpénztárakkal való ijesztgetés csak rémkép, mert nem ezek az okai a bajnak. Ezek csak a mediumok, melyekre ráfér a szidás. A baj sokkal gyökeresebb, hogysem azt pénzügyi alapításokkal meg lehetne előzni. A bajnak

egyszerű oka az, mert az igények szaporodtak s minél tovább szaporodnak, a kiadások emelkednek, de a kisgazda most sem képes kevés birtokából nagyobb hasznot kiszorítani, mint ezelőtt évtizedekkel. Pedig a csiki székely ma sem restebb, ma sem tudatlanabb, ma sem vesztegetőbb, mint hajdan volt, de a mindennapi köz- és magánkiadások terheit kevés föld jövedelméből, mely ma is annyit termel, mint ezelőtt évszázadokkal, nem képes hordozni.

Ez a csiki székelységnek, mint kizárólag kisbirtokos népnek a baja, és semmi egyéb. Gazdasági téren kell tehát őt támogatni és megsegíteni, még pedig törvényekkel és közgazdasági intézményekkel. Ideiglenes segélyek, felsegitések, alamizsnák és dikeziók alig segítenek a csiki székely baján.

A fentebb elmondottak daczára a csiki székely még sem akar hallani sem a birtokrendezésről, minek egyik oka az ő végtelen konzervatív-hajlama, a másik még ennél nagyobb ok, a korosmákban és ülő padokon kifejtett közszellem, hol a vezetést legtöbbsnyire a legnagyobb száju egy-két holdas tolakodó és mindenütt a közhelyeken harácsolók tartják kezökben; a legeslegnagyobb ok pedig az a minden lépten és nyomon látott végtelen és aránytalan nagy költség, mely a birtokrendezésekkel jár. A mostani rendezési költségek majdnem a rendezés alá kerülő birtokok értékéig emelkednek. Jelenleg tagosítás foly a vármegye néhány községében, de bevégezve és birtokba adva még egyetlen egy sincs a vármegye területén.

A szántó-területek földje — különösen a dombos, oldalas részen — homokos agyag, máshol fekete és szürke vályogtalaj. Itt-ott jó televénytalan is fordul elő. Az Olt folyó mellett elterülő rétségek talaja kövér televény s néhol tőzeges.

A csiki gazda általában jól műveli földjét s minél kisebb terjedelmű az ő gazdasága, aránylag annál jobb conditióban van tartva. Trágyázni nemcsak szeret, de a szükséges trágya megszerzésére kiváló gondja van. Módos és költséges trágyagödöröt, ha nem is szokott készíteni, de főgondja van arra, hogy trágyája minél bővebben gyűljön és hogy az lehetőleg érett állapotban kerüljön a földre.

Gazdasági eszközei ha nem is drágák, de azért megfelelnek azon kívánalmaknak, melyek a talaj jól műveléséhez kívántatnak. Mélyítő ekét, hengert, kultivátort, rögtörőt nem ismer, de annak helyét igyekszik alkalmas eszközökkel s különösen a művelésnek alkalmas időben való eszközléssel pótolni. Minden kis parcella földjének ismeri művelés természetét s annak szántásához, boronálásához és elvetéséhez kilesi és kiválasztja a legalkalmasabb órát. Ezzel sokat tud pótolni. Ha száraz a föld vetéskor, egész háza népével kiáll a parcellára s ott reggeltől estig fejszefokkal töri szét a galyakat. Kis vasekéje és vasfogú boronája ma minden gazdának van. Ha az elvetett magot nem takarja el a vasfogú borona, azt megterheli különböző sulyokkal s addig boronál, míg a föld kénytelen engedni. Vetőgép, aratógép alig van egynehány a vármegyében. A vetés kézzel szórva, az aratás kézi sarlóval végeztetik. A kaszával való aratás teljességgel nem honosul meg; nem azért, mintha a csiki székely éppen oly jól le ne tudná aratni a gabonát kaszával, mint a tót napzámos, hanem azért, mert a rozs és buza általában magasabbra nő, mint az Alföldön s kaszával való aratása, különösen ha meg van dülve, nehéz. E mellett egy kis szociális hangulat is ellenzi a kaszá-

val való aratás terjedését, mert a kaszával való aratás sok kézi sarlós napszámot mellőzne. Az árpát is, — sőt néha a búkkönyös árpát és zabot is — sarlóval aratják és kévébe kötik. A kereszteket 26—27 kévés kalongyákba rakják öt szegelettel. A 27 kévés kalongyába egy kéve a kalongya fenekébe felfelé visszatűrt kalászokkal helyeztetik a czélből, hogy az egerek a kalászt ne bántsák s hogy az alsó kávéket a penészedéstől megmentse. A dombos szántó területekkel bíró gazdák az oldalakat váltó vagy fordító ekével szántják, melyekkel állandóan befelé fordul a barázda. Úgyes falusi kovácsok úgy ezen, mint a síkföldi kerülő ekét mindenütt készítik. A kétféle határon gazdálkodónak rendszerint annyi kerülő és váltó ekéje van, a hány fogata. Egy ilyen eke, taliga nélkül 14—20 koronába kerül, egy vas fogú borona 12—15 koronába. Mindezek mellett talán az ország egy vidéke gazdának sincs annyi tőkéje aránylag gazdasági eszközökbe fektetve, mint a csiki gazdának. Különösen szekerekben fekszik minden csiki gazdának majdnem egy kis vagyona. Külön van gabna- és szénahordó szekere, az úgynevezett egész vágás szekér, annyi, a hány fogata van, sokszor annál is több; ezen kívül van külön trágyahordó szekere, melylyel erdőlni is szokott, ugyanannyi a hány fogata van. Mindezekon kívül pedig — ha lovat is tart — van külön piacra járó, vagy úgynevezett »futkosó« szekere. Valamennyi szekér mind vasas és erős szerkezetű, de azért nem nehéz. Ilyenformán egy 10 holdas kis gazdának — kinek két lova is van — három szekere, egy hat ökrös gazdának legkevesebb hét szekere van. Egy egész vágás szekér 90 koronába, egy félvágás 44 koronába, egy lovas szekér 120 koronába kerül. Ezek szerint egy két ökrös kis gazdának csak a legszükségesebb és nagyobb értékű felszerelésében mintegy 300—400 koronája fekszik.

Sokkal nagyobb holt tőkéje hever a gazdasági épületekben, mert azokat majdnem fölös számmal és terjedelemben építi. Egy kis gazdának a házán kívül van csütre, istállója, sütőháza, szekérszine, sertés-ólja, melyek mind külön épületek. Valamennyi épület takaros és lehető jó karban van tartva. Annyi épülete van egy csiki kis községnek, hogy az Alföldön egy város telnék ki annak anyagából és a ráfordított munkából. Csütrt még az is épít vagy fentart magának, a kinek sem takarmánya, sem gabnája nem termik. Gabnát vagy takarmányt kazlakba rakni nem szokás s csak azóta jött szokásba kisebb mérvben, mióta a részes gőzcséplő gépek használatba jöttek.

Főtermény a rozs, melynek nagy része őszi s csak alig számbavehető része a tavaszi rozs. Tavaszi rozst inkább Felcsikon és a gyergyói részekben vetnek. Kedvező években a rozs szalmája 1.50—1.70 méter magasságot is elér. Kalásza dús, szeme zöldes szürke színű és telt. Hlíter sulya 70—74 klgr. Egy kat. hold 10—15 mm. hozamot is ad. Annál nagyobb az eltérés kedvezőtlen években, mikor egy kat. hold hozama alig éri el a 4—5 mm-átsát. A lakosság főtáplálékát a rozskenyér teszi. Szebb, domborúbb és izletesebb rozskenyeret alig sütnék valahol, mint Csikban. Középtermés idején minden 10 éven felüli lakosra 414 liter rozstermés esik. Azért van, hogy egymás után következő terméketlen években a kukoricafogyasztás oly nagy mérvet ölt, mert ilyenkor a kukoricaziszből főzött puliszka pótolja a kenyér szűkét. Rendes körülmények közt s még

szűk esztendőkből is, a rozskenyér ritkán hiányzik az asztalfiókból. A kukorizaliszt csak puliszka formájában használtatik táplálkozásra, kenyérnek sem magára külön, sem vegyítve nem. A tengeriművelés még nagyon csekély mérvű. A szükséglet nagy részét Oláhországból a vasut hozza. Kevesebb behozatal Háromszék és Udvarhely megyékből is van. A székezy tengeri jól megéri Csikban, újabban mind nagyobb tért is hódít, de a némely években tavasszal, máskor kora ősszel beálló fagyok miatt ez is sokszor szenvedvén, művelése határozott irányt még nem vett. A buza haszonnal csak az alsíki térségen s az azt szegélyező oldalon művelhető haszonnal, bár a megye minden részében vetnek búzát, legalább a házi szükség fedezésére. Az alsíki buza kat. holdanként 7—10 mmázsát ad s hliter sulya eléri némely években a 83 klgrammot is. Különösen mint vetőmag, idegen vidékeken megbecsülhetetlen. Vannak egyes uradalmak úgy Erdélyben, mint Magyarországon, melyek buzavetőmagjukat időnként az alsíki búzával frissítik fel. Árpát mindenütt termelnek a vármegyében. Legtöbbször frissen trágyázott földbe vetik. Általában a schwali árpát termelik, mely itt jól honosult s jól művelt földben kiválóan kifizeti a munkát, kat. holdanként 8—12 mmázsát is megtermik. Hliter sulya 62—66 klgr.

A rozs után — mint főtermény — a zab áll, melyet a gyergyói részekben termelnek nagyobb mérvben. Kiváló figyelmet érdemel, mert úgy mennyiségre, mint minőségre és sulyra nézve az ország egy vidéke sem kedvezőbb a zabtermésre. Hliter sulya sokszor eléri az 56 klgrammot is s ritkán áll alól 45 klgrammon. Kat. holdanként 14—20 hliter és 7—10 mmázsát is megad. A gazdasági iskolánál különféle vető zabokkal tett kísérletek azt igazolták, hogy a csíki zabot termésmennyiségre az anderbeeki, sulyra nézve pedig a duppaui és Uj-Smaragd zab közelítették meg, de egyik sem multa felül; a ligowoi és Waldfittler messze elmaradtak mellette. A főtermények közé sorolhatjuk a burgonyát, mely mindenütt bőven termik. A lakoságnak egyik főtáplálékát képezi, melyet főve, sültve, levesnek, hus-sal, turóval számtalan módon készítve használnak tápláléklul. Művelését, kapálását a legnagyobb gonddal és előszeretettel végzik. Egy kat. holdon 30—60 mmázsa termék.

A kender- és lentermelésre is kiváló kedvezők a talaj és égalji viszonyok, azonban a termelés mérve alig megy túl a házi szükséglet fedezésénél. A kendertermelésre kiváló gondot fordít a kisgazda, de földjéből alig foglal el erre 100—200 □-ölnél többet. A gazda szerepe az elvetésnél megszűnik, mert a kender további művelése, nyövése, áztatása, tilolása gerebenezése, fonása, szövése már a gazdasszony szerepkörébe tartozik. A kendert kiváló sűrűn vetik, hogy annál vékonyabb szálát adjon, mi miatt rendszeren törpén marad. Magassága alig haladja meg az egy métert. Kézzel szokták kinyőni, még pedig kétszer. Előbb a virágos kendert júliusban, másodszor a magas kendert augusztus végén, vagy szeptember elején. A magas kender fejét megcsépelik s abból nyerik a jövő évi vetőmagot. Kendermagnak külön termelése teljességgel nincs szokásban, mint azt Udvarhely-megyében gyakorolják, hol a magnak való kendert a törökbúza között szokták termelni. Azért a csíki piacokon ritkán kelet az udvarhely-megyei kendermag, melyből magas, de vastagszálú kender termik. Legtöbb kendert Csik-Tusnádon s a vele szomszédos alsíki községek-

ben termelnek. A csikszentmártoni országos vásárokon a tilolt kender és a házi szőtt kendervászon piaci árút képez. A paszuly, borsó, mák és tök inkább kertileg műveltetik, vagy a mezőre mint más termények közti mellékvetemény, legtöbbször a burgonya és tengeri közt. Lencsét nagyon keveset termelnek. A fejeskáposzta-termelésre majdnem minden községben arra külön rendelt »káposztás-kertek« vannak a rétségek szélein elterülő nedvesebb televényes területeken. A takarmányrépa-termelés hovatovább nagyobb tért hódít, de még mindig nem emelkedett megérdemelt méltatásra. Bükköny és zabos bükköny úgy magnak, mint takarmánynak megfelelő mennyiségben termeltetik, különösen oly községekben, hol a mezők egyes részein a hármasszorgórendszer vagy szabad gazdálkodás honosult meg. Lóhere és lucerna csak a belsőségekhez tartozó, vagy máshol állandó kerítésbe foglalt területeken termelhető. Ezideig csak mint zöld vagy száraz takarmány értékesül, mert az így rendelkezés alatt álló kis területeken a magtermelés, a cséplés nehézségei miatt alig fizeti ki magát. Nagyobb területű belsőségekkel vagy kertekkel rendelkező gazdák termelnek lóhermagot is, még pedig kiváló eredménnyel; mert a csiki bő csapadékos éghajlat, a mindig harmatos éjszakák, a kedvező talaj, mintegy ujjal mutatnak a maglóhertermelésnek kedvező viszonyaira. Ezt már minden értelmes gazda átlátja; de mit tehet, ha az ősi gazdasági viszonyok a termelést lehetetlenné teszik. Az ősi kétnyomású vagy némely községben a rendszertelen és minden okosságot nélkülözőn beosztott háromnyomású rendszer mellett a mezőn lóher termelni teljességgel nem lehet; mert hogy annak termését csak az elvetés évében használja a gazda, azért nem érdemes elvetni, a második évben pedig a vetés nyomásba kerül, vagy a háromnyomású rendszer mellett is az őszi és tavaszi közös legeltetés úgy is tönkreteszi azt. Ha egyéb semmi indokot nem lehetne felhozni a tagosítás szükségessége mellett, már ez az egy indok is elég volna arra. Egy kizárólag állattenyésztésre utalt vidék lakossága elől a birtokviszonyok és a gazdálkodási rendszer ilyen tarthatatlan állapota zárja el a megélhetés és boldogulás útját. Pedig Csikban egy kat. holdon könnyen megterem 2—3 mm. lóhermag, mint azt a közelmúlt években szerzett tapasztalatok elég kézzelfoghatóan igazolták. Ehhez azt is hozzá lehet tenni, hogy a termelt mag minőség dolgában is az első rendűek közé tartozik, mert hektoliter súlya 80—85 kilogramm, a mellett pedig az égalj nem kedvez az arának.

A birtokviszonyok — ázsiaiak is mondható — állapota okozza azt, hogy a 121.051 kat. hold szántó területből csak 69.680 kat. hold van bevetve s ezzel szemben az ugar terület 53.407 kat. holdat tesz. Ez annál sajnosabb, mert a székely ősi hajlamainál fogva okvetlenül gazdálkodó nép lévén, Csik vármegyében mintegy 22.000 földbirtokos van, kiknek mindenikére átlag két hold földbirtok esik. A nagy többség azonban még ez átlagos területtel sem rendelkezik, mert nagyobb azoknak a száma, kik 0.5 holdtól 1—2 holdig bírnak, sőt nagy azok száma, kiknek félhold birtokuk sincs. Ez állapotból pedig viszont nem következik az, mintha a nagyobb birtokok és birtokosok tennének számot. Száz holdon felüli birtokos 175 van Csikmegyében, ennél kevesebb csak Arvában és Turóczmegyében van. Ezen számból a legtöbb az erdei legelő és kaszáló, valamint az erdőterület útján kerül a 100 holdon felüli birtokosok közé. Olyan birtokos, ki szántó-

területe alapján van a 100 holdas birtokosok közt, csak 11 van a vármegyében. A 100 holdon felüli birtokosok közül is 80 haszonbérlet. Csak az összehasonlítás szembetűnősége kedvéért említem fel, hogy például Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében 1970 földbirtokos van 100 holdon felül, kik majdnem mind szántóban bírják a 100 holdon felüli területet.

A föld vételára az utóbbi öt év óta tetemesen lezökkent. Míg azelőtt egy hold rét 800–1000 korona, egy jobb szántó 400–600 korona vételért is elért, addig most az előbbi 400–500, az utóbbi 200–300 korona vételért sem ér el. Sőt vannak községek, hol földbirtokot semmi árért nem lehet értékesíteni.

Nem lehet dicsekedni vele, hogy a vármegye éghajlata valami nagyon kedvező volna a gyümölcsstermelésre, de azon tulásba sem lehet menni, hogy az e téren kifejtett törekvéseket ok nélkülűnek lehetne mondani. Kényesebb és igényesebb gyümölcsfajtákat nem lehet meghonosítani, de vannak fajták, a melyeknek termelése haszonnal is járhat. A közelmúlt évtizedekig a gyümölcsstermelés ügye egészen el volt hanyagolva, míg a vármegyei gazdasági egyesület indítványára maga a vármegye meg nem vetette annak alapját s szabályrendelettel be nem állította minden községben a faiskolákat s ő maga is elől nem járt azzal, hogy a székhelyen minta-faiskolát s vármegyei faiskola-felügyelőt állított be. Voltak addig is egyes pontjai a vármegyének, hol magról tenyésztett gyümölcsfákra figyelemre méltó mennyiségű gyümölcs termelt, de a fák nemesítése s azoknak szorgalmasabb szaporítása és gondozása csak az utóbbi két évtizedben vett lendületet. Delnén, Ménaságon, Szentgyörgyön, Bánkfalván addig is voltak gyümölcsös kertek, ma azonban napról-napra szaporodnak a vármegye minden szögletében a fákkal szépen beültetett gyümölcsös kertek és a fásítások. Vannak már szakértelemmel kezelt és gondozott gyümölcsösök, melyek jól kifizetik az alapítók fáradozásait. Utak, közterek fásítása is szépen halad, részint a közutakon az állam gondoskodása, részint községek és egyesek buzgálkodása folytán. Csikszederében például azelőtt húsz évvel alig lehetett volna látni egy odvas fűzfát, míg most a vármegyeház környékén gyönyörűen fásított parkok, néhány utcában fejlődésnek indult sorfák vannak. Gyergyó-Szent-Miklós utcáit és közttereit állandóan tartott kertész gondozza és fásítja.

A vármegyei faiskola-felügyelő által 1901. évről összeállított jelentés szerint 48 községben van faiskola, melyekből a lefolyt év alatt 8614 nemesített oltvány adatott ki, a megmaradt oltványok száma 17.642, a vadonczok száma pedig 29.345. A vármegyei gazdasági egyesület által fentartott központi faiskola és a községi faiskolákat ingyen oltógalyakkal és vadonczokkal ellátja. Igen szépen támogatja a törekvéseket az államvasutak osztálymérnöksége az által, hogy az összes vasuti pálya- és őrházakat gyümölcs- és vadfákkal évről-évre mindjobban benépesíti. Az országutak befásítása is szépen halad s a közelebbi évek alatt már vagy 500 darab almafa ültetett ki a Gyimes felé vivő országút mellé. Ezen kiültetett fák élő bizonyosságot tesznek azon előítéletes feltevés ellen, hogy a nép nem fogja megkímélni azokat. Szépen díszlenek s alig fordul elő, hogy egyet is megrongálnának közülök.

Ez ideig az összes gyümölcsszükségletet a szomszéd Udvar-

hely és Háromszék megyék fedezték. Nyár derekától tél kezdetéig járják a gyékényes gyümölcsáruló szekerek az utcákat. Sok ezerre megy az, a mit e révén még mindig kivisznek Csikból.

A konyhakertészet teréről alig van feljegyezni való. Házi szükségletét mindenki — kivéve a városi lakókat — saját kertjéből fedezi. Minden háziasszony kicsiben konyhakertész. A mi a házhoz zöldségféle és egyéb kerti főzelékféle szükséges, azt a háziasszony maga termeli és állítja elő. Ebben kivétel legfennebb a káposztára, hagymára és ugorkára nézve van, mennyiben a káposztatermelésre alkalmas földdel és területtel nem minden háziasszony bír, a télire való hagymát pedig az udvarhely megyei szomszéd községek asszonyai hozzák a csikiaknak, nem azért, mintha a hagyma Csikban is épen olyan jól meg nem teremnék, hanem egyszerűen ősi megszokásból. Ez olyan ősi megszokás, melylyel szemben még nem kísérelte meg egyetlen csiki sem szakítani s még kevésbé kísérlete meg valaki azt, hogy az udvarhelyiekkel concurráljon. Ugyanez áll az ugorkára is, melynek behozatalában azonban már a háromszékiek járnak elől. Ebből sem fedezi a helyi szükségletet a termelés.

Különb konyhakerti és zöldségféle termékekért a szomszéd vármegyék még mindig sok pénzt visznek ki a vármegyéből. Ennek oka az, mert a csiki székely a krajozáros üzletre teljességgel semmit sem ad, ő csak az olyan üzlet iránt bír fogékonyssággal, mely forintokban és százasokban csinál forgalmat. Erre pedig tőkével nem rendelkezik. Üzérkedik gabnával, marhával, juhval, lóval szivesen, mert ott forintok szerepelnek, de megveti a zöldséggel, tojással, tejjel, vajjal való kereskedést, mert azokkal csak krajozároskodni lehet. Zöldséget termel a kertjében, de a fölösleget már nem kívánja értékesíteni. Szóval megveti a krajozárt. A konyhakerti magvak termelése teljesen elhanyagolt lett. Azok majdnem kizárólag magkereskedőktől vásároltatnak. Káposzta-, ugorka-, murokrépmag termesztése nagyon korlátolt.

A virágkertészet kezdetleges állapotát éli. Ha azonban van valami igaz abban, hogy a virágokkal való foglalkozás nemesíti a hajlamokat s az azok iránti előszeretet gyöngédebb érzelmeket fakaszt az emberi kebelben, úgy e vármegye népéről a legkedvezőbb bírálatot lehet mondani. Ősi szokása e népnek, hogy a legöregebb asszony is, ha templomba megy, néhány szál friss virágot visz a kezében, melyet zsebkeendője csücskébe takargat, vagy imádságos könyvének leggyakrabban felnyitni szokott lapjai közé szorít. A fiatal leányok nyílt virág nélkül templomba, búcsúra vagy tánczba alig mennek. Ezen ősi szokás kifolyásaként a virágot minden háznál ápolják és tenyésztik. Alig van egy néhány négyszögölnyi kertecske, melynek ágyásai közt egy darab helyet ne a virágos ágyások foglalnak el. Alig van székely ház, melynek utczára nyíló ablakaiban ott ne állna két-három cserép virág télen is. Ha ezekből következtetést lehet vonni a nép hajlamaira s ha a költőnek igazat adunk mikor azt mondja, hogy a ki a virágot szereti, rossz ember nem lehet, akkor valójában előnyös következtéseket vonhatunk magára a népre. A virágmagvak termelésére nézve ugyanaz áll, mit fennebb a konyhakerti magvak termeléséről említettem.

A vármegye területét tevő 844.375 k. hold művelési ágak szerint a következőleg oszlik meg: Szántó 121.051, kert 8.205, rét 186.347.

parlag 22' (az orsz. statisztika e területet »szőlő«-nek veszi fel, ilyen pedig nincs), legelő 174.341, erdő 326.373, nádas 2.—, nem termő 15.341. Százalékokban: szántó 14·55, kert 0·99, rét 22·41, legelő 20·96, erdő 39·24, nem termő 1·85.

Ezen területből búzával van bevetve 6.330, rozsossal 25.514, kétszeressel 160, árpával 8.721, zabbal 18.185, borsóval 310, tengerivel 2.358, burgonyával 4.467, takarmányrépával 109, kenderrel 968, lennel 240, mákkal 60, fejeskáposztával 515 kat. hold, 96 hold paszuly, lencse, tök, tatárka és zöldségfélék közt oszlik meg. Figyelemre méltó, hogy zöldségfélével az egész vármegye területén csak 15 hold terület van bevetve. A takarmánynövények közül búkkönynyel és zabos búkkönynyel 1.071, lóherrel 323, luczernával 227 kat. hold terület van bevetve (1889-ben lóherrel és luczernával összesen még csak 221 hold volt vetve, most 550 hold). A bevetett terület 69.680, az egész terület 53.407 kat. holdat tesz.

A legelő-területből közös 120.350, nem közös 53.991 kat. hold. A korlátolt forgalmu birtokok összes területe 422.494 kat. hold, melyből haszonbéres kezelésben 39.180 k. hold van, a többi, tehát az összesnek 91·51%-a házi kezelésben van. A közös erdő területe 265.307 hold, melyből közési 102.465, közbirtokossági 162.842 kat. hold. A közési, városi és törvényhatósági birtokok összes területe 185.384 kat. hold. A kincstárnak csak 2 kat. hold területe van. Róm. katolikus lelkésszi és templomi birtok 16.878 kat. hold, tanítói és iskolai birtokai 376 kat. hold. Gör. kath. templomi, lelkésszi és iskolai birtok 83 kat. hold, közési iskolák birtoka 270 kat. hold, vasutak birtokai 898 kat. hold.

A vármegyében űzött gazdálkodás alapját mindenesetre az állattenyésztés teszi. A 174.341 kat. hold legelő és 186.347 kat. hold rét, így összesen 360.688 kat. hold terület van olyan, mely egyedül és kizárólag állattartás által hasznosítható. Ha e területhez még hozzáadjuk az 53.407 kat. hold ugar területet, mely többé-kevésbé szintén legelőül szolgál, akkor azt mondhatjuk, hogy összesen 414.095 kat. hold területet lehet állattenyésztés által hasznosítani. Az ilyen hasznosítható terület mintegy 80%-át teszi az összes mezőgazdaságra használt területnek. A legelőül felvett összes területből közös 120.350, nem közös 53.991 kat. hold. A közös legelőterületek gondozására kevés, vagy épen semmi gond sem fordítatik, miért azoknak kövér és tápdús füve inkább letaposztatik a rajtuk csatangoló és semmi rendszer által nem korlátolt közös és magáncsordák által. Az ilyen legelők tisztításával vagy éppen trágyázásával alig törődik valaki. Hogy egyes területeken egyszerre sok, másikon pedig ugyanekkor kevés állat legel, azzal nem törődik senki.

Az állattenyésztésben mindenesetre a főszű a szarvasmarhatenyésztésre esik. Általában a magyar-erdélyi faj tenyésztetik. Köztenyésztésre csak ezen fajbeli bikák engedélyeztetnek. Magánosok tartanak kevés számú nyugati fajmarhát, legtöbbszörre pinzgaut. A szarvasmarhák száma 81.185, melyekből egy négyszögkilométerre 1.807 és ezer lélekre 711 darab esik. Az előbbinél az országos átlag 2.092, az utóbbinál 388. A területhez viszonyított szám tehát nem éri el az országos átlagot, de a lakossághoz viszonyítva majdnem kétszeres számot tesz ki. A szarvasmarhák átlagos súlyát tekintve, míg Csikban a bikának 349, a tehénnek 212, az ökörnek 245 kg. az

átlagos súlya, addig az országos átlag 485, 340 és 452 kg., tehát a csiki szarvasmarhák átlagos súlya az országos átlagon jóval alul marad. Nem ezen viszony áll fenn azok értékére nézve; mert míg Csikban a bika értéke 503, a tehéné 126, az ököré 272 korona, addig az országos átlag 344, 160 és 268 korona. Értékre nézve tehát csak a tehén értéke marad alul az országos átlagon; a bika és ökör átlagos értéke jóval felülmúlja az országos átlagot. A szarvasmarha-értékből egy lakosra átlag 61 korona érték esik. A létszám az 1884-iki országos összeírás óta (65.496) 15.699 darabbal szaporodott.

Jótékony hatással van a szarvasmarha-tenyésztésre a földművelési miniszternek azon intézkedése, hogy köztenyésztésre szükséges tenyész-bikák beszerzésében a községeket árendaményekkel segízei s még nagyobb hatása van azon intézkedésének, hogy az állattenyésztési kerületi felügyelők által a szükséges tenyészbikákat lehetőleg helybeli tenyésztőktől vásárolja be. Ezen intézkedésekkel két irányban hat a tenyésztés fellendítésére. A tenyészbika-nevelés újabb időben a kisgazdák körében örvendetes lendületet vett, bár még mindig kívánni valókat hagy fenn, különösen azon irányban, hogy a felnevelendő állatokat nem elég szigorú körültekintéssel válogatják meg, mi miatt a gazdasági egyesület által évenként rendezni szokott tenyészbika-kiállítás és szemle alkalmával még mindig nagyobb százalék selejteztetik ki. A tenyészbikák nevelésére maga a vármegye is nagy gondot fordít s a földművelési minisztérium segítségével a csikszerezadai gazdasági iskolánál törzsgulyát és istállót állított be, hol évenként 5–10 tenyészbika neveltetik a köztenyésztés céljaira. A törzsgulya 20 tehénből s ennek ivadékaiból, 68–80 db. szarvasmarhából áll. A köztenyésztésre a községek által tartott tenyészbikák rendszeren minden este a legelőről hazajáró tehéncsordákkal járnak, mi miatt számtalan eset merült fel, hogy az egyes bikanevelők által állandóan istállózott tenyészbika, mikor az ilyen csordákkal legelőre került, lesoványodott s tenyészképtelenné vált. E bajon a vármegye közönsége úgy kívánt segíteni, hogy a törzsgulyában nevelt bikaborjúk számára mintegy 200 kat. hold erdei legelőterületet vásárolt össze s így lehetővé vált, hogy a nevelés alatt álló bikaborjúk nyáron át legelőn tartathassanak. Ebből azon hátrány állott be, hogy a kis korától nyári legelőn tartott borjúk későbbre fejlődnek s két éves korukban ritkán bocsáthatók köztenyésztésbe. Ennek oka pedig az, mert a legelőterület tagosítatlan lévén, egyes parcellái legeléssel ki nem használhatók. Legnagyobb oka pedig az, mert a kérdéses területek már hat év óta tagosítás alatt állván, annak javítására és gondozására a területnek kihatásán levő változása miatt a kiszakítás előtt semmi figyelem nem fordítható.

A havasi községekben a »mokány« vagy csiki elnevezés szerint a »csángó« marhát tenyésztik a lakosok, különösen a tölgyesi és gyimesi községekben, mely faj általában szembetűnően kisebb természetével, buta fejével, legtöbbször hegedű-nyakával, felálló kecskeszarvával különbözik a magyar-erdélyitől. Előnye az, hogy soványabb tartást eltűr s jobban fejlett egyedei állítólag nagyobb tejelő képességgel bírnak. Újabb időben nagy figyelem tárgya lett ez a fajta s az országos állattenyésztési felügyelőség már külön tenyészeteket állított be az ezen fajtából származó tenyészbikák nevelésére.

A szarvasmarhatenyésztés a vármegye gyergyói részében sokkal

fejlettebb fokon áll, mint a csiki részen, melynek egyszerű magyarázata az, mert a gyergyói községek aránytalanabbul módosabbak közjövödelmekben s így a községi tenyészállatokat nemcsak nagyobb számban, de válogatottabb és értékesebb minőségben is szerezhetik be, minek látszatja meg is van a marhaállományon. Az egész állományból közös legelőre jár 50.025 db. szarvasmarha, tehát az egésznek 61-62^oo a, A vármegyei állattenyésztési szabályrendeletben gondoskodás van arról is, hogy a községek idővel tenyészállat-alapot gyűjthessenek s ez uton mód nyujtassék nekik arra, hogy idővel ezen alapok segítségét vegyék igénybe a köztenyésztésre kívánt apaállatok beszerzésénél. Egyes községekben már tekintélyes összegek gyűltek be. Minden összeirt tehén és kanca után évenként 20 fillért, a koczák után és anyajuhok után évenként 10 fillért fizet minden tulajdonos ezen alapok létesítéséhez, melyet a községi bíró kizárólagos anyagi felelősség mellett 5^oo gyűmölcsöztetéssel kezel.

A lótenyésztés meglehetősen elhanyagolt állapotban van. Az 1884. évi összeírás óta az állomány 1626 darabbal szaporodott ugyan, de ez a szaporodás alig nevezhető előnynek. Jelenleg 18.847 darabot tesz ki az összes állomány, melyből minden 100 négyszögkilométerre 208 darab, ezer lakosra pedig 121 db. esik, holott az országos átlag előbbinél 706, utóbbinál 131 db. A fennebbi állományból közös legelőn tartatik 8.857 db. A lovak összes értéke 1,719,843 korona, melyből egy lakosra 13.8 korona esik. Ezen összehasonlításokból is az látszik, hogy a gazdák majdnem közönyösek az állattenyésztés ezen ága iránt. A hajdan híres székely ló ma már ismeretlen. Mióta a székely huszár katonaságtól megszűnt s mióta a katonalovat a székelység nem maga tenyésztí a maga számára, azóta a lótenyésztésnek is vége van. Az állam által részint ingyen, részint csekély díjértfedeztetésre állított méneket alig veszi igénybe a gazdaközönség. Ezen állapotnak legfőbb oka — szerintem — az, mert a ló általában kényesebb természeténél fogva több figyelmet, gondozást és ápolást igényelvén s ebből folyólag hamarabb is kitéve lévén a különféle betegségeknek és könnyen átöröklhető hibáknak s mindezekon felül rögtönös értékcsökkenésnek, a székely tartózkodó hajlam nem nagy előszeretettel viselteik tenyésztése iránt s csak az éppen elkerülhetetlen vagy éppen kényszerűbb számban tartja. Ezen hajlamból következik az az előítélet, mely a lovat gazdasági célra csak rászorultságból tartja alkalmasnak; mert — kevés kivétellel — igás lóerővel csak az gazdálkodik, kinek már az ökörvételre szükséges tőkéje hiányzik. Az elszegényedő gazdát úgy jellemzi a székely példabeszéd, hogy ökrön kezdte, téhenen folytatta és — lóval végzi. Ez azt akarja jelezni, hogy a gazdaságban használt igás lóerőre már csak a 10—50 korona értékű lovak használatnak. A fennebb mondottaknak bizonyítására nem szükség, hogy a statisztika számainak összevetését vegyük igénybe; elég, ha egy országos vásár lóanyagát pillantjuk meg a vármegye bármelyik pontján. Azt látjuk, hogy az eladók és vevők legnagyobb contingensét a sátoros cigányok teszik ki, a kik pedig köztudomás szerint vajmi csekély vásári forgó tőkével mozditják elő az adást és vételt. Nevezetesebb forgalmú lóvásár nincs is, miből önként következik, hogy a jobb anyag itt nem is kerül piacra, hanem legtöbbször kézből történik az adás-vevés, vagy a vevő és eladó idegen vármegye piacát keresi fel árujával vagy keresletével.

Az 1894. évi XII. t.-cz. e téren is valami változást fog előidézni, mennyiben a 10 év leteltével a községi fedezettő ménnek beállítására a községeket kötelezni fogja. Ezen kötelezettség végrehajtása ha újabb terheket is fog hozni a birtokosságra, de annak fejében a lótenyésztésnek lendületet ad. Egyes községek birtokossága már is átlátta a községi ménnek beszerzésének szükségét s minden kényszer nélkül szereztek be már olyanokat. Így Csíkszenttamás, Jenőfalva, Szentdomokos és a gyergyói községek majdnem mindenik tartanak községi méneket. Az állami fedezettő állomásokon felállított méneket a gazdaközönség nem a fizetendő bér nagysága miatt nem veszi igénybe kívánt mérvben, hiszen sok helyen az ingyeneseket sem használja, hanem azon czeremoniális eljárás untatja a hágatástól, hogy tenyészkanczáját az ötödik-hatodik községbe kell elvezetni, hol a hágó ménnek székelnek, még pedig nem egyszer. Hozzájárul ehhez az is, hogy egyéb elfoglaltságai mellett nem ér rá megfigyelni az időpontot, mikor a mént igénybe kellene vétetnie, vagy kanczáira épen azon időben van szüksége. A községi ménnek beállításával ez az állapot lényegesen meg fog változni.

A vármegyei sertés-állományt 27.222 darab sertés teszi. Az állomány legnagyobb része mangalicza keresztezés mindenféle kevert fajtákkal. E kevert keresztezésekből oly szép állomány fejlődött ki, mely úgy is mint zsir-sertés, úgy is mint hús-sertés figyelemre méltó. A sokféle színű és fajtájú keresztezésből legtartósabb, legedzettebb s testalkatra nézve is legnagyobbak a sötétszürke, hosszú testű, rövid lábú és mangalicza fejű sertések, melyeknek szőre durvább és sertésebb a mangaliczánál. Alakja némileg emlékeztet a bakonyi sertésre. Jó legelő-sertés és elég hizékony. A gyakorlati élet azt igazolta, hogy a minél durvább fajtákból előállott egyedeknek van a legnagyobb ellenálló képességük a sertés-betegségekkel és járványokkal szemben. A sertés-betegségek és járványok 1900-ban és 1901-ben itt is nagy mérvben megapasztották az állomány számát. Az 1834-iki összeírás óta az állomány 378 darabbal fogyott. Az egész állományból 100 □-kilométerre csak 605 drb esik, míg az országos átlag 2276; ezer lélekre 239, az országos átlag 422 darabjával szemben. Tehát a terület arányában majdnem négyszeresen, a lélekszám arányában majdnem kétszeresen kevesebb a sertések száma az országos átlagnál, mely szerint minden tíz lakos tart 2.39 drb sertést. Nagyobb tenyészet nincs a vármegyében s a tenyésztéscél csak a házi szükséglet fedezésére irányul. A nép maga nemcsak kedveli a sertéstartást, de annak gondozását különös figyelemben is részesíti. Még a legszegényebb családnál is nyáron át ritka gondozással tartatik egy-két szülő, melyekből tél kezdetén egy kis szalonna és zsir kerül a házhoz.

Nyáron át a sertések községi orsodákban az ugar határon legelnek, honnan minden este hazajárnak. Ezen legeltetési rendszer sertésjárványok idején nagyban hozzájárul a járvány terjesztéséhez s annak idejében való elfojtását majdnem lehetetlenné teszi. Az ugar határon sehol sem lévén semmi árnyékos hely, a sertésnyáj a legforróbb nyári meleget szenvedti át, e mellett pedig sok helyen még a friss ivóvíz is hiányzik. Esős nyáron át a felszántott és sáros ugaron, különösen tavasszal és hűvös őszön szintén sokat szenved a sertésnyáj. Ilyen körülmények közt nem csoda, ha egy-egy járvány majdnem az egész állományt megsemmisíti. A számbeli szaporodásnak akadályá az is,

mert makkot termő erdőség a megye területén aránylag kevés lévén, a hosszú téli tartás sokba kerül.

A nagy terjedelmű legelők okszerű kihasználása végett, még nagyon hosszú időn keresztül fontos hivatása lesz a vármegyében a juhtenyésztésnek. Jelenleg is fontos szerepet tölt be, bár a hazi szükségletnek, túróval és gypjuval való ellátása keretén túl alig terjed. Az egész állomány 120.677 darabot tesz, melyből 100 □-kilométerre 2686 (országos átlag 2522) és ezer lakosra 1058 (országos átlag 468) darab esik. 1884-től 7210 darabbal szaporodott az állomány. Ez a szaporodás azonban jelenleg csak a statisztika adata, mert a múlt 1901. évben s jelen év elején legkevesebb 25.000 drb juh hullott el mételeykórban. A számbeli arány az országos átlagnak megfelel, sőt a lakosság arányához képest az átlagot majdnem háromszorosan mulja felül. Az általában tenyésztett raczka-juhnak azon jó tulajdonsága mellett, hogy jó tejelő és szívós, azon hátránya van, hogy teste kicsiny és gypja durva, rövid. A csiki juh alig nyomja meg a 20—25 kilogrammot. Egan Ede szerint a belterjes gazdálkodási rendszer terjedésével a juhállomány legelőterületét a szarvasmarha foglalja el s így hovatovább a juhlegelés a havasokon feljebb szoríttatik. Ebben tökéletesen igaza lévén Egánnak, még sok évtized fog elmúlni míg Csikban a belterjes gazdálkodás ezen nyomai észrevehetők lesznek. Addig tehát mint az állattenyésztés egyik legfontosabb ágát kell tekinteni Csik vármegyében a juhtenyésztést.

A juhok nyári legeltetése esztenázással van egybekötve. Minden községben van ilyen úgynevezett »esztena-társaság« kettő-három, sőt több is, melyek mindenikének együtt 2—300 fejős juha van. Minden ilyen esztena-társaság külön autonóm testület, mondhatnók szövetkezet, melynek külön gazdája vagy bírása és igazgatósága van. Az igazgatóság fogadja fel minden tavaszon a pásztort, melyet bácsnak neveznek. A bács ingyen tartozik őriztetni a meddő csordát is s tartozik a juhok tulajdonosainak minden egyes fejős juh után évenként 8 kgr. sajtot és 1 kgr. ordát beszolgáltatni. A gypjű és bárány a tulajdonosé marad. A trágyát kosarazás útján értékesítik úgy, hogy azt már tavasszal egész nyárra elárverezik. A trágyázás haszonbérbeadásából befolyó jövedelem a társaság pénztárába foly, melyből egyrészt a báccsal kötni szokott szerződés megkötése és a végleszámlálás végett tartatni szokott gyűléseken lakomára fordítanak. A megmaradó összegből néhol egy-egy tűzfecskendőt szereznek be. A 200—300 db juh trágyája hetenkint 2—3 koronaért szokott bérbevételni. A juhok számára szükséges legelőjártat a községi előljárátság szabja meg. Egykét esztena rendszer az ugaron, a többi a havasi legelőn nyaral Szent Mihály napig, vagy az erdei kaszálás befejeztéig, mely időponttól fogva minden csorda szabadjárást kap.

Nagy hátránya a juhtenyésztésnek az, hogy a nagy mennyiségben fejt juhtej a lehető legprimitívebben dolgoztatik fel sajtnak, mi miatt a juhtúró semmi néven nevezhető jelentőségre szert nem tehet. A tudatlan és okatlanul számító »bácsok« gombákkal, fűvekkel oltják be a tejet, melyből így a lehető legélvezhetlenebb, savanyú, sovány sajt készül; mert nekik semmi érdekük abban, hogy a sajt jó minőségű legyen, hanem érdekük csak az, hogy a sajt minél víztartóbb és így minél súlyosabb legyen s hogy minél kevesebb tömegből szolgáltatassák be fejős juhonként a kötelező 8 kgr. sajtot és 1 kgr. ordát.

A kecsketenyésztés az erdőtörvény életbeléptetése óta s. az erdőségeknek állami kezelésbe vétele óta kis mérvre szorult. Habár az újabb összeszámolás némi szaporodást tüntet is fel, de ez még mind nem ad okot arra, hogy arról mint tenyésztésről megemlékezhessünk. A vármegyében összesen 7.460 darab kecske van, melynek legeltetéséről külön vármegyei szabályrendelet gondoskodik.

Utóbbi évtizedekben a bivalytenyésztés is némi jelentőségre emelkedett. Vannak községek, hol már a nagyobb számú bivalytenyésztés érdekében köztenyésztésre szolgáló bikák tartatnak a közbirtokosságok által. A tenyésztési cél egyedül és kizárólag a tejnyerés, mert itt a bivalyt igára teljességgel nem használják. Egy-egy idegen bivaly-fogatot közderűtséggel néz az utoza népe. A jó fajós bivalynak jó ára van, mert azért 200–250 koronát is megadnak. Az előhegységek alján, patakok mentén jó bivaly-legelők vannak majdnem minden községben.

Az állattenyésztés állapotáról fennebb elmondottak szerint összbonyomásképen el lehet mondani, hogy még mindig sok kívánni valót hagy fenn. Hogy a vármegyei állatlétszám úgy súly, mint érték tekintetében még mindig messze távol áll attól, hogy azt megfelelőnek lehetne tekinteni, arra nézve igen érdekes adatot szolgáltat a mezőgazdasági statisztika, mely szerint a vármegyében a házi állatok összes súlyának 1000 kilogrammjára esett 117 mm. széna, 1 mm. lóhere és egyéb mesterséges takarmány és 8 mm. takarmányrépa, tehát összesen 126 mm. takarmány. E mennyiséget az országban csak Udvarhelymegye múlja felül 1 mm-átszával. Az országos átlag 58 mm., az erdélyi átlag külön 77 mm., de Bács-Bodrog megyében például csak 27 mm. Ezzel szemben míg Csikban egy hold szántóföldre 19 mm. átlagos trágya esik, addig az országos átlag 18 mm., Bács-Bodrog átlaga csak 13 mm.

A baromfitenyésztés lendülése lépést tart a zsidóság számának szaporodásával. E következtetés elég általánosnak és a mellett laikusnak látszik, pedig van alapja, mert a baromfi-fogyasztók igen nagy kontingensét teszi a zsidóság, részint közvetlen, részint közvetve az által, hogy a baromfitermékeket, tojást és tollat üzletkörébe veszi s a mellett a baromfiszállítást is eszközli. A baromfi, tojás és tollu ára a közelebbmult évek óta majdnem kétszeresre szökött. Ennek természetes folyamánya a tenyésztés fellendülése. A fellendülésnek nagyobb oka a vasuti forgalom megnyitja, mely a szállítást könnyebbé tette. A tojás ára évfolytán 10 darabonként 40–65 fillér közt váltakozik, míg ezelőtt évekkel csak 15–20 fillér árt ért el. A csirke párja 120–190 korona közt van. E téren tehát alig lehet több kívánni való, mert ennél nagyobb árakat Budapesten is ritkán lehet elérni.

A méhtenyésztés alapját a vármegyében 4.777 méhcsalád képezi, ebben is némi lendületet lehet tapasztalni. A műkaptárakkal való méhészkedés napról-napra nagyobb tért foglal.

A csikmegyei ipar a magyar ipar prototypje. Töpreng és vergődik mindig, de nem tud jelentőségre emelkedni. Számra annyi az iparos, hogy egymás szájából eszi ki a kenyeret, de azért ha valamely jelentősebb iparczikk előállításáról van szó, ennek mesterét idegenben kell keresni.

Sem gyáripár, sem kézmű-, sem háziipar nem fejlődhetett azon

fokra, hogy méltó megemlékezésre anyagot szolgáltatathatna. Ezt különösen akkor látjuk feltűnőnek, ha tudjuk, hogy majdnem minden valamire való székely ember valamelyes iparhoz ért. Ácsmesterséget, fafaragást, kőműves-munkát, kőfaragást, kerekességet, gazdasági eszköz és szerszám készítését, kádárságot, kőtélverést, majdnem minden osiki székely ember ért, vagy azok közül legalább egy-kettővel hébe-hóba foglalkozik, ha magának, vagy szomszédjának van arra szüksége. Az asszonyok a szövést fonást, kenderrel, lennel, gyapjúval való bánást kivétel nélkül értik. De mindezen iparágakkal való foglalkozást csak addig terjed, a meddig a házi szükséglet azt megkívánja. Ez ősi fajjellegből bár napról-napra sokat veszít is a nép, de ez még mindig nagy erőssége, mely mellett úgy-ahogy képes még dacolni a túlszárnyaló kor nehéz viszonyaival s ez a fajjelleg nem engedi, hogy erről az anyaföldről nyom nélkül elsőpörtessék.

Ha épít, maga meghordja a fát, azt kifaragja, elkészíti a zsindelyt, felépíti, kipadolja, befedi az épületet. Pinczét ás, annak kőfalát kirakja. Az asszonynépség megtapasztja és kimeszeli az épületet. Így az majdnem teljesen házilag elkészül. Megvan tehát e népben úgy az értelem, mint a hivatás arra, hogy iparűző tudjon lenni és mégis éppen ez az a tér, a melyen a legkevesebb eredményt tud felmutatni. A gyáriparnak alig van nyoma. Mindössze van egy szeszgyár, két sörgyár és két üveggyár. Ide számíthatjuk a most már naponta szaporodó fűrészgépyarakat, melyek a havasok közt, vagy benn a községekben feldolgozzák az eladásra kerülő fenyőerdők termékeit. A fűrészgépyarak nagy forgalmat csinálnak deszkával, lécczel, zsindellyel, melyeknek vágatásával és a vasuti állomásokhoz való kiszállításával a belső forgalom is jut némi keresethez. A borszéki és kászonjakabfalvi üveggyárak csak a borviz szállításához szükséges üvegek előállításával foglalkoznak. A csikmegyei gyáriparral tehát rövidesen végezhetünk.

A kézmű- és háziipar is inkább szemlélődésnek lehet tárgya, mintsem az eredmények felsorolásának. Kézmű-iparos annyi van, hogy e számot talán túltengésnek is lehetne nevezni. Asztalos, cipész, csizmadia, szabó, kovács stb. iparos annyi van, hogy bőven jut belőlük Oláhországnak is. Ezekből telnek ki a kivándorlók. Ennek fel- említése kapcsán nem állom meg, hogy egy felette különös jelenségre rá ne mutassak.

Több mint egy évtizede lábrakapott egy közgazdasági hazafias idea, melynek az a célja, hogy a székelységet iparos néppé kell átformálni. Az idea maga nem rossz, azt én is felette szeretném, ha kivihető volna, de a kivitellel és annak módozataival nem tudok rokonszenvezni. Kormány és társadalom egyaránt buzgólkodnak és áldoznak arra, hogy a székely fiuk állami és magán gyárakban és más iparvállalatokban iparosokká képeztesse. E végből karavánoként viszik a székely fiúkat az ország minden városába szét s azok tanulják az ipart. A mint kitanultak, egy részök alkalmazást talál különböző helyeken, vállalatoknál és műhelyekben, a más része ide a székelyföldre tér haza, mert vonzza a honvágy és a honnlevő rokonok és ismerősek iránt való szeretet és kötelék. Itt kezdődik a baj. Jobb sorsra érdemes ifju iparosok képzettségükhez mért foglalkozást és kenyeret nem kapnak itthon. Egy-két évig itt próbálkoznak és nyomorognak s mikor azt megúnják, akkor vonulnak a szé-

kely iparosok eldorádójába — Romániába, hol őket tárt karokkal fogadják, sőt a vámháború első éveiben készen berendezett műhelyeket kaptak. A magyar kormány és társadalom áldozatkészségéből tehát ápoljuk az oláhországi ipart. A vámháború előtt Romániának semmi ipara nem volt, azóta pedig jelentékenyen fellendült a székely iparosok által. Azóta az a nagy változás állott be, hogy míg azelőtt a székelyföldi iparosok az innen bevitt iparcikkekkel dominálták a bukaresti és más városi piacokat s azok ára ide haza jött, most az iparosok oda mennek — legtöbbször szöknek — s ott telepednek meg. Ezek — és osakis ezek — a kivándorlók. Ennek a megakadályozása módját kelene itthon kitalálni kormánynak és társadalomnak még pedig nem azzal, hogy a kimenést vagy kiszökést finánczszal, zsandárral őriztesse, hanem a tultermelt iparosság iparcikkjei számára piacszerzés által. Oktalan és egyoldalú törekvés marad az mindig, ha folyton az iparosok számát szaporítjuk a nélkül, hogy előbb, épen megfordítva, az iparcikkek piacait és azok kelendőségét szaporítanók. Az eddigi meg gondolatlan töprenkedéssel azt el lehet érni, hogy a Székelyföld elégedetlen, proletár népsége szaporodjék, de hogy azon réven a székelyföldi ipart fel lehetne lendíteni, azt csak a féltügyű idealismus remélheti. A kereslet és kínálat oly szoros viszonyban állanak, hogy egyiket a másik nélkül támogatni és pártfogolni hasztalan töprenkedés.

A csikmegyei iparosok általában nehéz viszonyok közt élnek, mert legtöbbször nem rendelkeznek azon tőkével és hitellel, melynek támogatásával képesek volnának többet dolgozni, azaz több készmunkát előállítani, mint a mennyi a mindennapi váltó munka. Az egyik napon készített munkák árából élnek a másik napon s ha ma nincs munka, holnap nem lesz kenyér.

De nemcsak itt, hanem az egész világon úgy van az, hogy a kinek ezrek vannak rendelkezése alatt, az nem áll be kézműiparosnak. A csiki iparos szorgalmát és szakértelmét fekteti megkezdett iparába tőkéül. Ez a tőke bármi becses és sokszor leküzdhetetlen is, de silány kilátással kecsegteti a kezdő iparost azon elkeseredett kenyérversenynben, melylyel itt egymással meg kell küzdeniök, a helyi fogyasztás nagyigényű, de csekély mérvű kielégítésére. Azon iparosok, kik iparuk nagyobb méretű folytatására tőkével rendelkeznek, nem vesztegetik tőkéjüket arra, hogy itt valamely kétséges jövőjű iparvállalatot kezdjenek, hanem keresnek maguknak az ország valamely élénkebb forgalmú pontján megállapodást, hol tőkéjük nem válik eltemetett holt tőkévé, hanem gyümölcsöző forgó tőke hivatását töltheti be.

A háziiparágak üzése is lassan-lassan hanyatlik. Az asszony-népség által eddig kivétel nélkül üzött *fonás, szövés* mind szűkebb határok közé szorul, mert a gyáripar által olcsón előállított rongyok kiszorítják a szolid és tartós házi készítményeket. A gyárak ma már utánozzák még a motívumokat is, melyek a háziipari szöteményeket jellemzik. A házi »szöttek rokoja« kelméjét az ősi formában ma már a boltban árulják, mint olcsó gyári portékát, a »harisnyaposztót« a brassói gyárakban szövik és árulják a vásárokon sokkal olcsóbban — természetesen silányabb minőségben — mint a háznál szövtet. A székely »festékes«-nek a hire is ki kezdett veszni, a székely »varrottas«-ról már a mai nemzedék nem is tud semmit. Ezt kiszorított-

ták az iskolákban tanított piperkőcz semmiségek. A falusi iskolás leánykák harisnyát kötnek, asztalfutókat horgolnak és himzés munkákat varrnak, a helyett, hogy foltozni tanulnának és vászonra kendőket és párnacsucokat kivarnának. Selyemmel rózsákat és nefelejcseket himeznek, a helyett, hogy fejtővel kendervászonra tulipántokat, kakastaréjosokat, fenyőágasokat varrnának. A leányok a helyett, hogy megtanulnák a »festékes« szövést és gypajufonal-festést, kockákra vagdalt posztódarabokat toldoznak egymás mellé s azokból asztalterítőket és szőnyegeket tákolnak össze. S mikor ezekkel az izléstelen semmiségekkel a haladó civilizatio nevében bibelődnek, akkor épen azzal nyakát szegik az eddig szép és hasznos székelő fonó- és szövőiparnak.

A még fennálló háziiparágak közül fel lehet említeni a *fazekas ipart*, mely Madarason, Dánfalván a közönséges mázos edények készítésével nemcsak a helyi szükségletet látja el, hanem jut belőle a szomszéd vármegyék piacaira is. Ez az ipar sem tudott évszázadok óta többre fejlődni annál, minthogy a madarasi fazekasok felraknak egy szekér edényt s azzal addig járkák a vásárokat és a falukat végig, míg el nem kel. Természetesen a nagy verseny miatt, itthon olcsó a cserépedény s annak készítése alig hoz valami csekély jövedelmet. Hogy a kínálkozó jó anyagból kályhákat, vázákat stb. készítsenek, oda még nem fejlődött. Csotószegben jó porcellánföld van ugyan s időnként akad is egy-egy iparos, ki abból jó félporzellán-edényeket készít és hoz piacra, de azért az iparág ott sem tudott ősi bölcsőjéből kiemelkedni. *Kőfaragással* is több helyen foglalkoznak, melyhez az alkalmas faragni való kövek uton-utíélen bőségben vannak. A gyergyószárhegyi, tekerőpataki, szentdomokosi és dítrói márványtelepek már országosan ismert és híressé vált anyaga ott hever kiaknázatlanul, mert a közlekedés nehéz viszonyai megközelíthetlenné teszik az azon árúkat szükségű piacok számára. A csikszentkirályiak háziiparként űzik a kőfaragást. Durva malomköveket, idomtalan síremlékeket, lépcsőköveket, csepegőköveket, vályukat, sóórlőket, stb. faragnak s szállítják messze vidékekre. Ez az iparág se tud tovább haladni. *Tímár mesterséget* alig űz a vármegyében 10—15 iparos. Ezek közül is a legtöbb mint mellékfoglalkozást űzi azt. Évenként 5—6000 marha és 2—3000 lőbőr, 10—12.000 juh- és kecskebőrt visznek ki feldolgozatlanul a vármegyéből, hova ugyanannyi kerül vissza feldolgozva. A *fedélcserép és téglavetítés* meglehetősen lendületet vett. Utóbbi időben szépen is szaporodnak a cseréppel fedett épületek. Itt egy különös jelenséget lehet feljegyezni. A csiki ember tisztességén alólinak tartja cserepet vagy téglát vetni. Szívesen beáll üzlettulajdonosnak, vállalkozónak s bele is veszti sokszor egy ilyen vállalatba fél vagyonát, de hogy ő maga fogjon neki a mesterségnek, olyant kivételképen is ritkán lehet látni. A szomszéd erdővidék székelői otthon háziiparként űzik a cserépvetést s majdnem kivétel nélkül közülök telnek ki a csiki cserépvető is. A téglavetés — az már csak kizárólag a cigányok mestersége, — de azok sem csikiak, hanem idegen vidékről jönnek. Csikban még a cigány is megveti ezt a mesterséget. A csiki ember szívesen elpipázik a cserépvető-szinben nyári esős napokon, de hogy ő fogjon hozzá a mester-éghez, azt nem teszi. Különös, de így van. A téglának és cserépnek szokásos piaci ára ezrenként 16—20 korona. Megyei szabályrendeletben

megállapított nagysága a téglának 29 cm. hosszúság és 14 cm. szélesség mellett 6,5 cm. vastagság; a fedélcserépnek 37 cm. hosszúság, 15 cm. szélesség és 1,50 cm. vastagság.

Mészégetéssel Szentmihályon és Szentdomokoson foglalkoznak, hol az égetéshez szükséges kő bőven van. A megyei helyi fogyasztást teljesen kiszolgálják ezen mészégető helyek, hol a lakosság ezen ipart inkább háziiparként őrzi. Kiviteltre termelés nincs. Sajátságos az, hogy a meszet nem súly szerint, hanem oldatlan állapotban vékával mérik.

Kosárfonás, fafaragás, gazdasági eszközöknek fából való készítése, kádárság, kötélverés stb. mint háziipar szolgálják a helyi szükségletet. Különös jelenség az is, hogy dacára a vármegyében elég nagy mennyiségben termelt kendernek és lennek, kötélverő alig van egykettő a vármegyében.

Felcsiki kisgazdák, mint háziiparosok évenként sok eresz alá való kész facsatornát, továbbá létrákat, szőlőkarót szállítanak ki a vármegyéből saját fuvarukon. Újabb időben sok borókafenyő-szőlőkarót küldenek ki egyes kereskedők a vasuton. Magát a boróka-magot is ősz folytán kocsirakominyonként viszik ki a vármegyéből. Egyes községekben a borókamagból főzik a fenyővizet (borovioskát). Ezelőtt jelentős háziiparág volt ez is, de újabban a sok hamisítás miatt elvesztette jelentőségét.

A bányaiipart egyetlen vállalat, a halászbányai rézbánya képviselte sok időn keresztül a vármegyében. Ez is vagy tíz év óta megszűnt. Munkásai szétmentek. Az őrögek és tehetetlenek máig is ott nyomorognak a községben minden munka és segedelem nélkül.

A vármegyei kereskedelem inkább a kiviteli szempontjából érdemel nagyobb figyelmet. Ennek forgalma majdnem egyedül a fakereskedésben van. Idegen vállalkozók által a vármegye erdősegeiben felállított fűrészgyárak, az erdősegek fenyő-terményeit deszka, lécz, zsindely és faragott fának feldolgozva szállítják el a vasuton. Az oláh vámháború közvetlen sújtotta a fakereskedést, mely addig közvetlen piacot talált a szomszéd Oláhországban, a vámháború óta azonban csak mint transitó kereskedés talált piacot Török- és Görögország felé. A Maroson az ország belseje felé folytatott tutajozás elég jelentékeny ugyan, de a Beszterczén és Békáson kelet felé szállított áru a romániai szorosok hatóságainak ok nélküli akadékoskodásai miatt sok nehézséggel küzd. Kelet felé évenként mintegy 60.000 köbméter deszka szállítatik Oláhországon keresztül, melynek anyagát a csikmegyei erdősegek szolgáltatják. A befelé irányuló kereskedésben az épületfa, műfa, fűrészárú, nyers parketták, gyufaszálka és szitakéreg szállítása jelentékenyebb.

A vármegyében összesen 402.105 kat. hold. erdőség van, melyből 1728 hold tölgy, 42.216 k. hold bükk és más lombosfa, 389.161 k. hold tűlevelűfa, mely arányból látszik, hogy a fenyőfélék teszik az erdősegek jó nagy részét. A kitüntetett terület jó nagy része ez idő szerint kinövetlen s egy jó rész olyan letarolt oldalakból áll, melyeken az új erdő csak évek óta sarjadzik. Az erdők okszerű kihasználása mellett örök időig fakereskedés lesz a lakosság legelső jövedelmi forrása.

A vasuton való faárú-kivitt nagyban bönítja az államvasutak vonalába ékelt sepsi-szentgyörgy-brassói viczinális közbevetett árudíjshabásának külön tarifája. Ugyanezen anomália áll fenn a személy-

szállításnál is. A vármegye már több ízben intézett kérelmeket és felterjesztéseket ezen anomáliák megszüntetése iránt, de hasztalan. Ugyanigy hasztalan kérvényezett az iránt is, hogy a naponként Brassó felé közlekedő vasuti vegyes vonatból — bár a nyári fűrdőidény alatt — egyik személyvonattá változtattassék.

A faárúknak fuvaron a szomszéd vármegyék felé való szállítása maig is fennáll, azonban e szállítások ma már kisebb mérvűek.

A belső kereskedés alapját természetesen a jókarban tartott közutak képezik. Csikmegye e tekintetben méltán tehető a legelsők közé, mert jobb közutak alig vannak az ország bármely részében, mint itt. Az utépités anyagát képező kő és természetes kavics elég bőven fordulván elő, e körülmény is nagyban hozzájárul az utak jókarban tartásának könnyítéséhez. E mellett azonban az arra hivatott vármegyei és állami hatóságnak is nagy gondját képezi a jó közlekedő utak fenntartása és azok javítása.

A vármegye területét összesen 607.36 kilométer közut hálózza be, melyből állami 247.9, törvényhatósági 132.7, viczinális 226.76 kilométer. A legközelebbi 1901. évben a vármegye területén elvonuló állami utak, hidak és egyéb műtárgyak építésére és fenntartására 106.698 koronát fordított az állam, a vármegye pedig 30.000 korona államsegély betudása mellett 99.627 K 19 fillért adott ki saját utainak fentebbi céljaira. 1901-ben 116.497 K 13 fillér megyei utadó volt kivetve, melyből 103.772 K 22 fillér folyt be. A fentebbiek szerint minden kilométer út építése és fenntartása 1901-ben átlag 290 koronába került. A vármegye határában belül kiépített vasut mintegy 90 kilométer hosszú s így az összes közutak és vasutak 707 kilométert tesznek.

A mily jó karban vannak a közutak, nem épen olyan figyelemben részesülnek a községi erdei és mezei dűlő-utak, a mit azonban alig lehet felróni, ha tudjuk, hogy ezen utak hossza legalább is tízszeresen nagyobb a közutakénál s ha tudjuk, hogy azokat azon lakosságnak kell fenntartani, mely a mindennapi kenyérkereset örökös fáradalmai közt vesződve, magamagával szemben nem lehet olyan igényes. Különösen érezhető az erdei utak jókarban tartásának hiánya, mely körülmény az erdei termékek kifuvarozását nagyban nehezíti. Némely községek értelmesebb előljárói már e tekintetben is szép eredményeket tudnak felmutatni s hova-tovább több és több haladást lehet észlelni e téren is.

A behozott árukkal folytatott úgynevezett boltos kereskedés elég virágzó. Csikszeredán és Gyergyószentmiklóson szakárú-kereskedések is vannak, a községekben levő boltos kereskedések már csak vegyesek, hol ruhanemű, vas, fűszer, petroleum stb. vegyesen árulnatnak. A falusi kereskedésekben együtt árulják a lisztet a selyem kendővel s a női diszkalapot a szántóvasakkal. A boltos-árúk Bécsből, Budapestről, Brassóból s részben Segesvárról harmad-negyed kézből kerülnek a vármegyébe, miből önként következik, hogy azok ára az ország valamennyi vidéke közt itt a legmagasabb, mert a gyárak és raktárak helyeitől távol, a szállítás és fuvarberek emelik az árakat.

A kereskedelmi és ipari téren való fellendülésnek egyik nagy akadály a, hogy a közgazdaság különböző ágaiiban hiányzik itt a szakértő és intelligens polgári elem, mely különböző téren meggyőző szakértelemmel foghatna egyes intézmények felkarolásához és fejlesztéséhez.

téséhez. Az e téren tanult és minősített elem általában szegény lévén, nem rendelkezhetik önálló vállalatokba fektethető tőkével, hanem a vármegye határain kívül keres szakértelmének megfelelő kenyérkeresetet. Ehhez járul az a székely ősi felfogás, hogy az iskolázott és tanult ember csak egyedül a hivatalnok pályán boldogulhat. A székely ember azon ősi felfogásban él, hogy fia jövőjét csak akkor alapítja meg helyesen, ha abból bármi áron ügyvédet, papot vagy hivatalnokot neveltet, más kenyérpályát olyannak tekint, melyre kényszerűségből vagy mostoha sorsa által üzetik valaki. Innen van, hogy jó élhető közepes gazdák és jómódú iparosok sokszor egész vagyonukat ráköltik fiaik iskoláztatására s mire a fiú egy díjnoki vagy gyakornoki állást elfoglal valamely hivatalban, akkorra a szülő teljesen eladósodik és tönkre megy. Így az intelligencia és polgári elem az elméleti műveltségben és tanultságban egy téren halad, de a gyakorlati tudományokban, melyek manapság sokkal fontosabbak és kedvezőbb anyagi haladást és sikert biztosíthatnának, semmi lendület nem tapasztalható.

A belső kereskedelem forgalmát a heti és országos vásárok volnának hivatva közvetíteni és fentartani. Van is a vármegyében annyi sok heti és országos vásár, hogy a vásárra járást szerfelett kedvelő lakosság alig győzi azokat rendre járni. Minden valamire való faluban két-négy országos vásár is van évenként, minek az általában czélzott előnye mellett azon nagy hátránya van, hogy a vásári kínálat és kereslet úgy megoszlik a sok vásáros hely között, miképp. jelentékenyebb és élénkebb vásári forgalom majdnem egy helyen sem fejlődhetik ki. Ennek nagy mérvű hátránya különösen az állatvásárokon tapasztalható. A sok igénytelen állatvásár miatt sem a komolyabb vevők, sem a komolyabb eladók nem igen keresik fel azokat. Az ilyen vásárok közönségét a falusi »beliérekek« teszik, kik alig hajtanak valamit a vásárra, de azért minden vásáron jelen vannak, ott egy-egy napot elhenyélnek s az áldomásivásokon részt vesznek. Legfennebb a csikszeredai és gyergyószentmiklósi vásárok bírnak vásári fontossággal, hol néha úgy vevők, mint eladók figyelemre méltó forgalmat idéznek elő. A sok apró vásár engedélyezésével naggyobbára az ötvenes évek kormánya boldogította a vármegyét. A vármegye 61 községében éven át 700 egész napon van vásár, melyből átlag egy-egy községre 11.5 nap esik. Országos kirakó vásár minden két községre 1, baromvásárral összekötött hetivásár minden községre átlag 9 esik. Alcsik vásáros községeiben 244, Felcsikon 192, Gyergyóban 196, Csikszereda városban 68 vásáros nap van. Ha egy a vásárokra járást kedvelő székely csak a közelébe eső két község vásárait járja rendre, akkor átlag egy évben 136 napot tölt el tétlenül a vásárokon. Tegyük fel, hogy ilyen vásáros ember csak tíz van egy községben, akkor is ezen tíz ember 1.360 napot mulaszt el egy év alatt, a mi ha csak 1 koronával számítjuk a mulasztott napokat, akkor is 1.360 korona veszteséget jelent. Ha ezt a 61 községre vonatkoztatjuk, akkor kiderül, hogy az ilyen vásáros emberek 82.960 korona értékű dolgozónapot henyélnek. Más alapon számítva, ha csak az országos kirakó és baromvásárokat vesszük számításba s azokra átlag ezer embert veszünk fel, akkor 128.000 korona ilyen veszteséget konstatalhatunk évenként. Pedig azt tudjuk, hogy egy országos kirakó vásáron 5—6000 ember is meg szokott jelenni. Ha ehhez még azt is

hozzá vennők, hogy az ilyen vásárok alkalmával való munkamulasztáson felül még haszontalan kiadások is esnek, melyekre csak a vásár alkalmá csábítja az embereket, a haszontalanul kidobott pénz és elmulasztott munka értéke évenként többre volna tehető 500.000 koronánál, melyből minden 20 éven felüli felnőtt lakosra egyenkint és évenként 7 kor. 18 fillér esik.

Az ilyen sok apró vásárnak míg egy részről nagy közgazdasági hátránya van, addig a közerkölcsösség rovására sem megvetendő hátrányait lehetne felemlíteni, mert ezek a kis vásárok publikumot nevelnek maguknak a léhán tekergő és kóborolni szerető elemből, kik a sok vásárba járás miatt saját munkájuk mellett alig állnak a hétnek két-három napján. Mindezekhez hozzá lehet venni azt is, hogy vásáros helyeken a vásárok napjai valóságos ünnepnapok, mikor szünetel minden hétköznapi munka nemcsak azon, hanem a szomszéd községekben is. Ily körülmények közt nyugodtan el lehet mondani, hogy az ilyen falusi vásárok azon közgazdasági hivatással szemben, melyet szolgáltniok kellene, sokkal nagyobb hátránnyal bírnak.

A kereskedelemmel és az általános megélhetési viszonyokkal szoros kapcsolatban áll a hitelügy, melyről nem lehet azt mondani, hogy valami kedvező körülmények közt van, de viszont azt sem lehetne kimondani, hogy e téren általában nagyon kedvezőtlen viszonyok állanak fenn. Ha egyszerűen arra hivatkozunk, hogy 1902. év szeptember hó 4-én a vármegyei magánjavak különböző alapjaiban 116.891.39 korona készpénz és 994.900 korona értékpapírtőke hevert, mely tisztán 6⁰/₀-os kamatozás mellett jelzálogra kifektethető nem volt és nem lesz, ez olyan egyszerű világot vet a helyzetre, mely felett okoskodni lehet ugyan, de abból azt kimagyarázni, hogy a hitelviszonyok kedvezőtlenek, nem lehetséges. Ha keressük, megtaláljuk az okát ezen tőketorlódásnak. Egyszerű az ok. A telekkönyvek rendezetlensége és azok minden bírálaton alóli kuszálttsága. Azok a tőkék nem azért hevernek, mert nincs meg a rászorultság a közönségben, hanem azért, mert a telekkönyvi állapotok miatt a szükségelők és rászorultak nem vehetik fel azt ingatlan kölcsönre, mert az alapok kezelőségének nagy felelőssége csak egészen biztos telekkönyvi állapotok mellett engedheti meg a tőkék kihelyezését. Ilyen körülmények közt és ennek tudatában egy cseppet sem lephet meg senkit az, ha a régen tervezett székelyföldi földhitelintézet kérdésében Csikvármegye óvatos és az eszméért nem tud lelkesedni. Nem azért, mintha féltene saját vagyonának tőkéi jövedelmezhetőségét, hanem azért, mert teljes tudatában van a helyzetnek. A ki jól megfontolja a helyzetet és látja, hogy 6⁰/₀-os kamat és a hozzájuthatás minden könnyűsége mellett is a fenn kimutatott tőke heverőben van, az kétszer is számot kell hogy vessen a körülményekkel; mert bármi csalogató is legyen az az 5—4⁰/₀-os törlesztéses kölcsön, de a hozzáértőnek azért mégis tudnia kell, hogy az, a mire realizálódik, okvetlen többre kerül 6⁰/₀-nál, olyan kis összegű kölcsönöknél, a milyenek Csikmegyében s talán az egész Székelyföldön elő szoktak fordulni. 50—100—1000 koronás kölcsönöket alig lehet 4—5⁰/₀-os kamatok mellett realizálni. Már pedig a Székelyföldön ezek teszik a kölcsönöknek legalább 80⁰/₀-át.

A telekkönyvi állapotoknak rendezetlensége miatt kénytelen a székely gazda személyes hitelét igénybe venni s a napról-napra szapo-

rodó takarékpénztárakhoz szorulni, hol búsás kamatot fizet ugyan a kölcsönre, de mindig reményli, hogy a tőkét visszafizetheti évnegyedenkint 10°/o-os tőketörlesztéssel. Ehhez járul az is, hogy a takarékpénztáraknál könnyen és azonnal jut a kölcsönhöz, míg a jelzálogkölcsön érdekében jegyzőhöz, telekkönyvhez kell fordulnia, nagyon sok esetben minden siker nélkül, mert éppen akkor jó tudomására a telekkönyvnel annak, hogy ingatlanai egy részén még a nagyapja által felvett, de ezelőtt 30 évvel lefizetett adósság, vagy a régen meghalt nagyanyja által élvezett haszonélvezet máig is be van kebelezve.

A tuloldalon következő jegyzékben összeállítom a vármegyében levő takarékpénztárak, hitelszövetkezetek és fontosabb kezelés alatt álló közalapok mult évi zárszámadásait, azért, hogy abból legalább hozzávetőleges képet lehessen alkotni a vármegyei hitelviszonyokról.

A jegyzékben foglalt takarékpénztáraknál és szövetkezeteknél van:

a) alaptőkében . . .	1,207.780 ⁸⁷
b) tartalékalapban . . .	587.884 ⁰⁰
c) betétállományban . . .	8,244.905 ²⁰
Összesen . . .	4,980.070 ⁰⁷

korona vagyon, melylyel szemben az adósságok a következő számokat adják:

a) váltótartozások	4,781.226 ¹⁶
b) kötelestvény-tartozások	8,203.587 ⁷⁷
c) visszszámolás útján az egyes pénzintézetek tartoznak	1,881.068 ⁰³
Összesen . . .	9,815.878 ⁹⁶

Ha az első tétel alatt összeszámított összeget vagyonnak elfogadjuk s ezzel szemben a második tétel alatt felsorolt adósságokat tehernek vesszük, kitűnik, hogy 4,325.806⁸⁹ korona fedezetlen összeg terhelí részint a földbirtokot, részint a személyes hitelt.

Ha módunkban volna a különböző községi és egyházi alapok, valamint magánosok künnlevősegeit összeszámítani, az adósságteher minden bizonynyal feltűlné a tíz milliót. Ilyen adatok beszerzése azonban a lehetetlenséggel határos, mert bármi indokolt felkérés mellett sem lehetne a valót kitudni és megállapítani.

A mérleget enyhíti némileg az, hogy a felsorolt pénzintézetek 1901. év végén 149.849²² korona pénztárkészlettel zárták az évet, melyhez még számíthatjuk azt, hogy a vármegye magán javai pénztárban — mint fentebb említettem — ez év szeptember 4-én 116.891³⁹ korona rendelkezés alatt álló készpénz és 994.900 korona értékű államkötvény van. Ez utóbbi pénztárban tehát összesen 1,111.791³⁹ korona összeg áll rendelkezés alatt. E két összeg együtt 1,261.140⁶¹ koronával teszi kedvezőbbé a vagyon és teher különbözetet. Pótlólag meg kell jegyezmem, hogy a vármegyei magán javak pénztárában levő alaphoz hozzá van számítva, a tisztviselő nyugdíjalap 147.424³⁰, — az iparalap 57.764⁰⁰, — székely kivándorlási alap 33.306⁹⁸, — és a jegyzői nyugdíjalap 69.980⁰⁰ korona jelzálogkölcsönökben elhelyezett tőkái.

Sajátságosak a munkáviszonyok. Alig lehet a határvonalat megállapítani, hogy kik a szorosabb értelemben vett munkások és

Intézet	Helye	Alaptőke	Tartalék- alap	Betét- állomány	Visszeszá- mitolás	Adósság tartozásai		Egyéb Csal- közvet- és köz- falván
						váltókban	kötvé- nyekben	
1 Csikszeredei takarékpénztár.	Csikszeredei ...	200.000.—	81.965.11	741.684.56	198.755.81	1.150.407.10	88.886.—	Egyéb Csal- közvet- és köz- falván
2 Gyergyói I. takarékpénztár.	Gyergyói-Satmárok.	120.000.—	148.066.69	799.061.18	119.680.—	892.710.86	902.283.93	
3 Hitelintézet.	Gyergyói-Satmárok.	240.000.—	60.000.—	485.211.41	288.358.09	712.008.—	54.864.—	
4 Gyergyósszentmiklósi népbank	Gyergyó-Satmárok.	60.000.—	62.587.20	822.031.04	110.885.—	871.828.—	145.689.—	
5 Alsóki bank.	Csikszeredei.	100.000.—	58.932.77	148.929.28	204.895.—	487.812.62	10.864.—	
6 Felsőki hitelbank.	Gyergyó-Tölgyes.	100.000.—	12.298.—	817.855.49	85.909.48	167.972.78	225.202.—	
7 Ditrői takarékpénztár.	Gyergyó-Ditrő.	60.000.—	42.893.—	151.916.64	117.880.12	184.512.—	188.446.—	
8 Gyergyó-Tölgyes és vidéke takpt.	Gyergyó-Tölgyes.	40.000.—	16.740.—	98.860.28	80.867.48	128.874.50	82.999.02	
9 Gyergyóalfalvi takarékpénzt.	Gyergyó-Alfalu	80.000.—	6.026.89	65.650.66	50.249.—	104.976.90	59.694.—	
10 Békási kölcsönpenzt. szövetség.	Gyergyó-Békás	87.000.—	24.984.81	18.384.26	61.758.—	87.246.—	54.864.—	
11 Hitelszövetkezet.	Csikszeredei.	18.492.—	1.089.86	—	47.378.—	60.444.—	2.217.—	
12 Hitelszövetkezet.	Csikszeredei.	5.194.79	726.88	2.768.15	28.605.—	26.897.—	8.711.—	
13 Gyergyói elő mezőgazdasági előleggyűjt. szövetség.	Gyergyó-Ditrő	151.468.06	81.547.79	218.232.81	35.092.12	288.997.—	281.878.50	
14 Csikszeredei magánalapjai.	Csikszeredei ...	—	—	—	—	—	1.871.970.76	
15 Csikszeredei róm. kath. iskolák pénzalapja.	Csikszeredei.	—	—	—	—	148.044.90	40.474.02	
16 Megyei árvapénztár.	Csikszeredei.	—	—	—	—	—	411.578.54	
17 Megyei közkórház-alap.	Csikszeredei.	—	—	—	—	—	80.618.—	
Összesen...		1,207.780.87	537.984.—	18,244.906.20	1,861.068.08	4,781.226.16	8,208.589.77	

hol kezdődnek a földművesek és földbirtokosok; mert Csikvármegyében a munkás is földbirtokos s a földbirtokos is munkás. Elenyésző osekély azok száma, kik semmi földbirtokkal nem bírnak s mint ilyenek, egyenesen munkásoknak, vagy napszámosoknak nevezhetők. A határvonalat legjobban úgy lehetne megvonni, hogy mindazok, kik 3—4 holdon alul bírnak, egyuttal munkások, mert az ilyenek saját mezei munkájuk végcztével, akár itthon, akár távol, mint munkások keresnek maguknak foglalkozást. Ilyen számítás mellett mintegy 30.000-re lehetne tenni a vármegye munkásainak számát. A dolog természetéből önként következik, hogy azon munkások, kik csak mellékesen tekintik magukat olyanoknak, sem kitartásra, sem szorgalomra, sem igényeikre nézve nem sorolhatók azok közé, kik egyenes rászorultságuk miatt állnak a napi munkába. Innen van aztán, hogy a székely munkások egy része válogatós és kényes a munkában s könnyen abbahagyja — különösen idegen helyen — a megkezdett munkát. Ezek a rátartós munkások, kiknek itthon is némi földbirtokuk van, de időnként összebeszélve, szekerekre ülnek s el-elrándulnak más vidékre, vajjon nem akadnának-e valamilyes könnyen végezhető s mégis jól fizető munkára. Egy-két napra munkába is állnak s mihelyest kikeresik a hazajövetelre a fuvarbért, azonnal ott hagyják a nem kedvök szerint való munkát. Oláhországba azért szeretnek menni, mert ott napszámmra szoktak dolgoztatni s a napszámbér is elég magas, de meg a napszámos munka mellett való felügyelet sem oly szigorú, mint nálunk Magyarországon. Ezért az ország belseje felé nem nagy kedvvel vonulnak. Azt meg kell jegyeznünk, hogy a székely munkás nem szereti a szakmány munkát, hanem csak az olyan napszámmunkának a kedvelője, hol minél nagyobb számú csoportokban — mintegy kalákában — kell dolgozni, mert itt mindig inkább jut idő és alkalom közben-közben a nyugvásra s a kereset még sem csorbul, mert a napszámbér egyforma. Ez a magyarázata annak, hogy a székely vasutak építése körül a földmunkát, kőfejtést stb. mind idegen munkások végezték. Elvértve sem lehetett volna egy székelyt ezen munkák körül foglalatoskodva látni. Építkezéseknél mint faragó, építő, kőműves stb. munkát végeztek napszámmra, de hogy a földet köbméter számra talicskássák, olyan székelyt alig lehetett látni, vagy talán nem is látott senki.

Ujabban sok szó esik a székelyek telepítéséről. Eddig »kitelepítették« a székelyeket. Mostanság »át- vagy betelepítik« őket. A székely congressus is foglalkozott a telepítés kérdésével és egy nagy szabású határozati javaslatot fogadott el azon irányban, hogy a székelyeket lehetőleg saját községeik vagy vármegyéjük határainak eddig lakatlan völgyeibe és tisztásaira kell telepíteni. A nagy lelkesedésben, mely az egész congressust uralta, az ellenvéleménynek szó sem juthatott. Mikor felszólaltam s azon véleményemnek adtam kifejezést, hogy a székelyt se ki-, se be-, se át-, se fel-, se le nem kell telepíteni, hanem mostani ősi tűzhelyénél kell róla gondoskodni az által, hogy a célzott át- vagy betelepítés helyéül megjelölt völgyeket és tisztásokat okszerűen felhasználhassa és azokat az állattenyésztés fellendítése által okszerűen kihasználhassa, szavaim nagy visszatetszést szültek s kicsibe mult, hogy a felzudulás túl nem harsogta felszólalásomat. Ezt távolról sem sérelemkép emlitem fel, hanem csak a krónika kedvéért, mert szilárdan meg vagyok róla győződve, hogy azon célzott és hatá-

rozati javaslatba foglalt telepítések úgy sem létesülnek soha, vagy legalább is nem létesülhetnek se az ország, se a székelység érdekében előnnyel sem anyagilag, sem szellemileg. Hogy miért? annak fejtegetése és bizonyítása nem tartozik e munkám keretébe.

Bizonyításképen elég, ha röviden arra hivatkozom, hogy a csiki munkás- és cselédviszonyok magukra a munkásokra és cselédekre nézve most is majdnem legkedvezőbbek az egész országban, mert nagyobb munka- és cselédbért alig fizetnek sehol az országban, mint Csik vármegyében.

Ennek bizonyítására álljon itt a földmivelésügyi miniszterium által kiadott s ép a napokban megjelent »Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1900. évben« című hivatalos kiadvány tanúsága:

Férfi-napszám ellátás nélkül.

	tavaszi	nyári	ősz	téli
I. Duna balpartja .	115	170	129	90
II. » jobb partja .	107	181	122	90
III. » -Tisza köze	124	208	142	100
IV. Tisza jobb partja .	119	177	141	102
V. » bal » .	101	176	120	84
VI. » -Maros ssége .	118	185	132	92
VII. Erdélyi vármegyék .	102	142	111	86
VIII. Országos átlag	111	174	127	91
IX. Csikmegyei átlag	148	188	155	102

Ezen kimutatás valódiságát azt hiszem senkinek sincs oka kétségbe vonni, melyből az látszik, hogy csak egyetlen egy helyen, a Duna-Tisza közén, egy esetben, a nyári munkabér haladja felül a csikmegyei átlagos munkabérek magasságát. Ha ez így van, — és pedig így van — akkor ebből nem az következik, hogy itt a munkásembernek rossz helyzete van s azért be-, át- vagy le kell őket innen telepíteni, hanem éppen az következik belőle, hogy itt a munkáskéz szűkebb, mint az ország más vidékén s a miatt a gazdálkodás drágább és kevesebbet jövedelmező. Hogy e bajt telepítéssel kellene orvosolni, az lehet nagyon szép, poetikus idea, de — szerintem — nélkülöz minden realis gondolkozást.

Országos és nemzetiségi magasabb célok érdekében lehet szükség a székelyek telepítésére, de az távolról sem áll a székelység külön érdekében, miért én azt vallom, hogy a székelyekkel semmi rendű és ragú telepítés nem fog sikerülni.

Azért most is és mindig azt mondom, hogy a székelységnek egyedül arra van szüksége, hogy gazdasági szakértelme gyarapodjék s ezzel párhuzamosan rendeztessenek birtokviszonyai és lehetővé tétessék, hogy minél intensívebb gazdálkodás által használhassa ki azt a területet, melyen lakik. Ezek elérésére nézve pedig alapíttassanak és szerveztessenek mindama társadalmi és állami intézmények, melyek ezen törekvéseket istápolják. A többi teendők mellékesek és csak másodrendűek, melyek az előbbieik érvényesülése esetén önmaguktól fognak teljesülni.

